

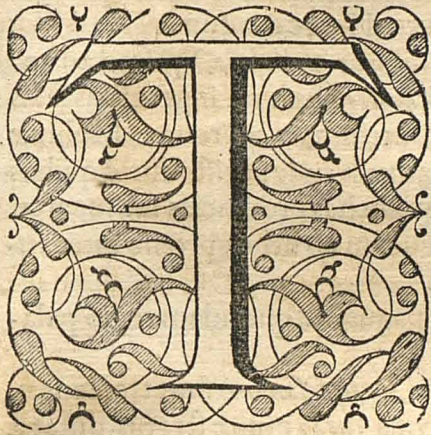
DESCRIPTIONIS INDIÆ OCCIDENTALIS,

LIBER UNDECIMUS.

PERUVIÆ sive CHARCÆ.

C A P. I.

Charcensis Conventus Juridici limites, cæli solique qualitates.

ERTIUS Peruviani regni Conventus Juridicus, vulgo dicitur *de los Charcas*, vel etiam *de la Plata*, à nomine principalis harum provinciarum urbis: dividitur autem à *Lima* Conventu, secus oram quidem Oceani Australis, flumine *Tambopalla*, (de quo paulo ante) in mediterraneis autem extremis & septentrionalioribus *Collao* provinciæ terminis. Patet in longitudinem à dictis finibus, ad *Copiapo* vallem, ubi *Chilense* regnum orditur, (xx septem ab Æquatore gradibus) secundum rectam lineam trecentas leucas; (nam si orarum ductum aut viarum devia sequaris, supra quadringentas reperies:) in latitudinem autem, ortum atque occasum inter, ab Oceano Australi, ad fluminis argentei provincias, indefinitum leucarum numerum. Complectitur enim Conventus Juridicus plurimas & vastas provincias extra Peruviam proprie dictam, *Sanctam Cru-*

cem de la Sierras, *Tucumanam*, *Iurias* atque *Diagutas* populos, de quibus hic parcè, alibi plenius agemus: *Charcarum* autem provincia, de qua nobis potissimum propositum hic agere, longe angustioribus continetur terminis, neque ultra centum quinquaginta leucas patet in longitudinem, ab extremis Limani Conventus finibus, ad *Potosianarum* argentifodinarum terminum australem. Pleræque autem hujus Conventus provinciæ magis frigida sunt quam calida: & æstatis atque hyemis vicissitudines hic fere diversæ sunt ab Europæis.

Solum maxima sui parte minus fœcundum, & tritici atque aliarum frugum malignè admodum patiens; sed pascuis lætum, maxime in latissimis *Collao* provinciis, & ad oras *Titicacæ* lacus, qui magnam *Collao* partem occupat: & pecori imprimis bonum, quod hic & numerosum est admodum, & tenuissimam gestat lanam. Licet autem regio hæc frigidior sit ut plurimum; non tamen desunt & calidissimæ fertilissimæque valles, altis montibus incinctæ: Magna autem hujus Conventus Juridici pars scatet ad miraculum argenti & aliorum metallorum venis, uti ad singulas provincias commodius dicitur.

Reperiuntur passim in hisce provinciis apiculæ quædam quæ in specubus subterraneis mellificant; mel autem eorum acidiusculum est & fusci coloris, quemadmodum & favi (quos barbari suo idiomate vocant *Leciguanas*,) qui & aridiores sunt & magis similes stramentis, quam Europæis favis.

Ex *Charcis* (inquit *Monardes*) advehuntur quædam radices, iridis radicibus valde similes, sed minores & ficulnei folii odore. Hispani qui Indias habitant, vocant *Contrayerva*, quasi dicas Alexipharmacum, quoniam earum pulvis ex albo vino sumtus, adversus omne venenum, cujuscunque tandem sit generis, præsentissimum est remedium, (uno sublimato excepto, quod sola lactis potione extinguitur) vomitione illud rejicere faciens, aut evacuans per sudores. Ventris etiam pellit animalia.

Parent hæc provinciæ Peruviæ Pro-Regi, uti & cæteræ: Sunt tamen in iis duæ præse-

præfecturæ quæ per Legatos administrantur, Charcensis & Tucumana: & duo Episcopatus.

Denique in Charcensi præfectura proprie dicta, (nam de Tucumana alibi dicitur) hæc oppida incoluntur ab Hispanis; Metropolis *la Plata*; *Nuestra Señora de la Paz*; *Oropesa* & *Potosia*: & aliquot municipia, *Chaqui*, *Porco*, *Arica*, *Arequipa*, *Misque*, *Tarixa*, *Tomina*, *Lagunilla*, *Sicasica*, &c. Quæ uti commodius à nobis describantur, regiam viam repetemus, eamque sequemur uti à *Cieça* monstratur, singularumque provinciarum & oppidorum rationem habebimus suis locis, uti & ante fecimus.

C A P. II.

Via Regia ab oppido Cusco ad urbem de la Paz: provincie quæ adjacent & imprimis Collao.

10

A Metropoli *Cuscensi* ad urbem *de la Paz* numerantur paulo plures aut pauciores quam octuaginta leucæ: iterque instituitur ad hunc modum.

Mohina. A *Cusco* ducit via regia (quæ ab indigenis dicitur *Collasuyo*,) primo ad angustias *Mohina*, relicto ad lævam Palatio regio *Quispichance*. hæc via ingentibus saxis strata est, per vastam *Mohinæ* paludem etiam muro utrimque coercita: *Mohinæ* quondam splendida fuerunt ædificia, quorum hodie tantum rudera visuntur; è quibus *Pizarrus* magnum auri atque argenti pondus rapuit, quum has provincias subjugaret. 20 *Garcilassus* vocat *Muynam*, & ante memorat *Salinas*, leucam ab urbe, prælio inter *Almagrum* & *Pizarrum* notatas.

Vrcos. Sex porro à *Cusco* leucis occurrit *Vrcos*, antiquus pagus, & quondam regio palatio quod in vertice montis extructum erat, nobilis.

Quiquixana. Ab *Vrcos* ad *Quiquixanam* (sive ut *Garcilassus* vocat *Quequesanam*) sunt tres leucæ, itinere aspero atque montoso: pene mediam secat fluvius *Tucay* ponte stratus, distat à *Cusco* ut volunt novem leucas. *Cavinæ* populi incolunt hanc regionem, monticolæ, quique lapideas struunt ædes.

Canches. *Cavinæ* excipiunt *Canches*, industria natio & placido ingenio minimeque doloso, adhæc laborum patientissima, quos superioribus annis in metallis exantlavit; pecudum denique Peruvianarum locuples. Ager ipsorum tritici & *Mayzii* fertilis, perdicibus aliisque volucribus abundans: amnes supra modum piscosi. 30

Canæ. *Canches* sequuntur *Canæ*, alia natio & à superiore diversa, quorum pagi sunt *Hatuncana*, *Chiquana*, *Horuro*, *Cacha* & plures alii: in *Cacha* autem Reges magnificum habuere Palatium. In utraque provincia tam *Canchium* quam *Canarum*, nonnihil friget, licet omnis generis frugibus & pecoribus affluant. *Hatuncana* secundum *Herreram* deflectit nonnihil à regia via & distat ab *Ayavire* tantum duas leucas.

Ayavire. A *Chiquana* ad *Ayaviren* iter est quindecim leucarum per plures *Canarum* pagos. *Ayavire* pagus olim uti & hodie multis splendidis ædificiis nobilis, præsertim monumentis defunctorum, quæ reliqua ædificia numero longe superant: sed incolæ illius, per Hispanorum bella civilia, pene funditus delati: præterlabitur pagum amniculus cujus nomen non produnt. Credo hunc locum esse, quem Author meus qui has partes superioribus annis peragravit, Hispanis dicit vocari *las Sepulturas*, ubi totius Peruviæ antiquissima visuntur monumenta, & saxa ingentis molis, & tam eleganter polita, ut monstro simile videatur barbaros sine ferreis aut chalybeis instrumentis eadem ita potuisse polire, quod tamen attritu perfecisse satis constat. 40

Collæ. Ab *Ayavire* incipiunt *Collæ*, qui maximam & frequentissimam regionem possident totius Peruviæ, ab hoc loco usque ad *Caracallo*: habent autem fines ad ortum quidem vasta Andium juga, ab occasu autem montes nivales: qui duo montium ordines ab oppido *Cusco* utrimque paulatim se deducunt & relinquunt in medio latissimam planitiem, quam vulgo vocant *El Collao*. 50

Parinacocha. Porro inter *Ayaviren* & mare pacificum seu plana Peruviæ, interjacet ingens solitudo, quam vocabant *Parinacocham*, triginta & duas leucas occupans, ut tradit *Herrera*: *Garcilassus* scribit *Cocha* Peruvianis significare mare aut paludem lacumve, *Parihuana* esse volucres illas quas Hispani vocant *Flamencos*: barbaros autem id nomen dedisse provinciæ grandi, fertili & amœnæ, atque auri diviti: alii contra scribunt, frigidam

frigidam esse regionem, & nivosis montibus passim obsitam, vallibus item paludosis & tristi uligine pene inviam: per quam tamen, atque per Lucanes populos semita aperta fuerit ad Nascam vallem & Mare Australe. Ab extremis hujus provinciæ finibus ad fodinas *Guallaripa*, sive ut *Garcilassus* vocat *Huallaripa* sedecim sunt leucæ: à *Guallaripa* ad *Chuquingam* quatuor: est autem *Chuquinga* locus natura munitissimus & pene inaccessus, quippe ad quem ducat trames angustissimus, & unius tantum hominis capax, trium leucarum spacio; claudunt ab uno latere altissimi montes, ab altero fluminis *Abancay* præruptæ ripæ; quo fit ut valde sit præceps. *Garcilassus* describens expeditionem *Inca Mayta Capac* ad provincias *Contesuyo* subjugandas, narrat illum è *Chumpivillca*, ut vocat, profectum, primo obvium habuisse cænosam paludem, per quam necesse fuerit iter silicibus sternere, (quod hodieque manet, summa inter barbaros veneratione, quia ipsum *Yncam* una laborasse fama est) atque ita ingressum in provinciam *Alcam*, per angustias imprimis difficiles; atque in alias provincias *Taurisiam*, *Cotahuacin*, *Pumatampu*, *Parihuana cocham*: è qua per desertum *Coropuna* venit in provinciam *Aruni*, & ita porro in *Collahuam*, quæ jungit fines cum valle *Arequipa*. Idem describens alteram expeditionem in easdem partes; narrat *Auqui Titu* cum copiis transisse per pontem *Huacachacam* in provincias *Cotapampam*, *Cotaneram* & *Huamanpalam*; quarum duæ priores habitabantur à *Quechuis*. Inde transisse flumen *Abancay*, sive ut ille vocat *Amanca*, (cujus unum brachium descendat juxta *Chuquimcam*, duobus præliis Hispanorum nobilem;) & ingressum solitudines *Huallaripa*, aurifodinis quondam celebris, & triginta quinque leucarum itinere penetrasse in vallem *Hacari*. Atque hæc per digressionem dicta sunt, (nam hæc provinciæ ad Limanum pertinent conventum) regrediamur ad viam regiam & iter institutum.

C A P. III.

Provincia Collao particularior descriptio.

TO T A regio *Collao* plana est, & crebris annibus interfecta, pascuis imprimis læta, unde hic plures sunt pecudum greges, quam in aliis Peruvix provinciis; gramen ætate haud secus quam in Hispania arescit. Hyems illorum ab Octobri durat in Aprilem; magis hic alget, quam in ulla Peruvix regione, si nivosos montes excipias. Hujus causam comminiscuntur hanc: quod planicies hæc editissima sit instar montium; vento paulo vehementius flante, iter hic permolestum, sed sudo atque sereno cælo longe jucundissimum, ob amœnissimam camporum faciem. Cæli autem frigiditate fit, ut neque Mayzii neque aliarum frugum satis fertile sit solum, nec arboribus fœcundum. Annona ipsorum principalis, sunt Papæ radices, quas ad solem siccatas in penuariis recondunt & vocant *Chunno*. Hispani harum radicum commercio, rem familiarem supra modum augent, maxima enim copia ducunt illas ad fodinas Potosianas: hisce succedaneam habent alteram, quam vocant *Ocam*; nec *Quinua*, de qua alibi diximus, destituuntur. Tritico autem & Mayzio utuntur advectitio; quamquam sunt qui utrumque etiam pluribus *Collao* regionibus nasci testentur. In eadem regione reperiuntur certa animalia, quæ vocant *Biscachos*, quorum caro similis est nostratibus cuniculis; caudas habent oblongas instar sciuri. Itemque certæ aves, mole sturnorum, plumis alaudæ, sed sub ventre viridibus, longo rostro atq; cauda, vocant *Pito*; solet autem rostro suo petras excavare ut in iis niduletur: Sunt qui naturali industria certam herbam ad hoc opus adhibere narrent, quam propterea Hispani vocant *Ierva del Pito*; cui miras tribuunt vires, ad ferrum & durissima quæque perforanda. *Colla*, (id barbarorum est gentile nomen,) ingenio sunt satis prompto & mediocri industria: nam & ante Hispanorum adventum Solis Lunæque cursus distinguere noverant, & annorum mensiumque rationes & numerum inire: Annum *Mari*, diem *Auro*, Lunam *Alespaquexe* appellantes.

Ab *Ayavire* secundum Regiæ viæ ductum ad *Pucaram* leucæ numerantur quatuor, *Pucara*, ut alibi jam notavimus, ipsis sonat locum munitum; hodie hic tantum magnorum ædificiorum ruinæ, lapideaque visuntur hominum simulacra: rarissimi incolæ, quum locus superiori seculo frequentissimus fuerit. Hic memorabili prælio victus fuit *Franciscus Hernandez de Giron*, de quo in Historiis Hispanorum.

Hatun-
colla.

A *Pucara* ad *Hatuncollam* leucae colliguntur quindecim. Interjacent minores aliquot pagi, *Nicasio*, *Sullaca*, alii: *Hatuncolla* caput gentis, nam *Hatun* Peruvianorum idioma sonat magnum; nunc tantum umbra illius, quod quondam fuit. Notandum autem ab *Ayavire* aut à *Chuncara* ut scribit *Garcilassus*, viam regiam *Collasuyo* se dispescere in duas semitas *Vmasuyo* & *Orcosuyo*, quæ *Lacum Titicacam* mediam complectuntur; quarum illa jacet ad ortum illius, hæc ad occasum. Illa tendit ad pagos *Horuro*, *Affillo*, *Affangaro*, aliosque quamplures & pecore divites & annonâ abundantes. Haud procul ab hisce in montana regione oritur fluvius *Caravaya*, è quo magnam copiam absolutissimi auri & olim hautam fuisse ferunt & quotidie hauriri; sed provincia illa valetudine incolarum infamis habetur. Qui à *Potosia* 10 veniunt, postquam *Ayaviren* attigerint, iter flectunt ad dexteram ut *Caravayam* adeant.

- Denique in provincia *Collao* (inquit *Monardes*) locus est prorsus nudus, in quo nulla arbor, nulla planta nascitur, quoniam terra bituminosa est, ex qua Indi liquorem eliciunt, ad plurimos morbos curandos utilem, hac ratione: Scindunt terram in cespites, quos loco Soli exposito, supra perticas aut crassiores arundines disponunt & vasa ad excipiendum liquorem apta subjiciunt: nam solis ardoribus liquefcit hoc bitumen aut succus terræ inclusus, remanentibus cespitibus siccis & sine pingui aliquo humore, ad focum struendum aptis, quia eo loco & ligna & alia struendo igni idonea defunt; is tamen ignis noxius est, ob densam fumi nigredinem & tetrum 20 quem exhalat odorem: nihilominus alterius materiæ penuria his cespitibus utuntur.

C A P. IV.

Maximi Lacus Titicacæ descriptio.

IN medio *Callao* situs est *Lacus*, omnium Americanorum, quorum quidem certa notitia ad nos pervenit, longe maximus atque latissimus, ad cujus ripas plerique harum provinciarum pagi affident; & in majoribus insulis, quæ quamplurimæ in hoc sparguntur, sementem faciunt indigenæ, & pretiosiora quæque recondunt in iisdem. In Juncetis autem atque arundinetis quamplurimæ nidulantur omnis generis 30 volucres, præsertim palustres, interque eas grandes admodum anseres. Ambit octuaginta aut plures leucas, tantæ quibusdam in locis altitudinis ut septuaginta aut octuaginta orgyas capiat; & ventis agitatus ingentes fluctus & æquoreis pares tollat; ita ut fretum quoddam videatur, licet circiter sexaginta leucas absit à Mari Australi; descendunt in illum ab altis utrimque montibus plures amnes & infiniti pene rivuli. Dicitur vulgo *Titicaca*, *Gomara* autem *Tiquicaca*, quæ vox sonat insulam plumbi, ut *Tiqui* plumbum, quod in insulis hujus lacus volunt reperiri. Caput illius abest à Metropoli *Cusco* leucas quadraginta. *Acosta* describit illum diligenter, quem 40 audire operæ precium fuerit.

l.2.c.6.

In hunc Lacum (inquit) supra decem descendunt justæ magnitudinis flumina, 40 unum autem tantum habet emissarium, haud valde latum, verum supra modum altum, per quem aqua tam perniciousiter decurrit, ut pontem hic moliri lapideum aut sublicium plane sit impossibile, ne ratibus quidem aut cymbis trajici posse affirmant: verum tamen barbari mira industria pontem stramineum funibus utriusque ripæ firmiter alligatum superstruxerunt, qui & levitate sua facile sustentatur & vinculorum tenacitate, nullo discrimine ab hominibus atque jumentis transitur. Triginta & quinque leucas patet in longitudinem Lacus, in latitudinem, qua maxime se pandit, quindecim; multæ in eo visuntur Insulæ, & cultæ olim & habitatæ, nunc vero vastæ & vacuæ: Juncorum quædam species in illo nascitur, quam accolæ vocant *Totoram*; hisce 50 ad quamplurima utuntur, nam & in cibis usurpant barbari; iisdem & porcos saginant, aluntque jumenta: integunt iisdem tuguria sua, consuunt ex illis lintres, instruunt focum, denique *Vri* adhibent pene ad omnia quæ vita humana flagitat. *Vri* (inquam) brutale hominum genus, & vix quicquam humani præter formam sortiti, qui olim junceta Lacus incolebant, & super juncos ratium in modum connexos per Lacum fluitabant & à fluctibus nunc in hanc nunc in illam impellebantur partem.

Totoram.

Vri.

l.3.c.16.

Aqua hujus Lacus (inquit idem) neque penitus amara aut salsa est instar maris, turbida

bida tamen & crassa & potari prorsus inidonea. Duas species piscium nutrit, quorum primam vocant indigenæ *Suchos*, qui majores sunt & saporis neutiquam ingrati, sed phlegmatici atque insalubres: alteræ ab Hispanis *Bogæ*, multo salubriores, licet minores & pluribus ossibus præditi. Scribit *Garcilassus* ab his multum diversa; *Suchos* l. 8. c. 22. admodum pingues esse, ita ut non alia pinguedine ad friendos opus sit; *Bogæ*, minutos esse, mala forma & pejore sapore. Nutrit præterea palustres aves pene infinitas, anseres, anates & similes. Quum accolæ hospitibus suis, qui secundum utramque Lacus ripam iter agunt, gratificari volunt, plurimas rates, quas vocant *Balsas*, contrahunt in unum, iisque anseres & anates in ambitu veluti indagine cingunt, donec easdem manu capiant. Postquam autem emissarium pene quinquaginta leucarum iter descenderit, alterum sed minorem facit Lacum, quem vocant *Pariam* vel *de Aulagis*, multæ hic quoque visuntur insulæ, nullum autem emissarium, ita ut multis persuasum sit, hunc Lacum per occultos terræ meatus, in Australem Oceanum sese exonerare, idque eo potissimum argumento, quod fluvius quidam, haud procul hinc in mare exeat, cujus fontes ignorantur. Ager qui Lacum majorem ambit, pecore abundat, maxime autem suis, ob Totoræ copiam, qua pecus hoc mirum in modum delectatur atque pinguescit.

C A P. V.

¹⁰ Reliquæ provinciæ Collao secundum Regiam viam quæ ducit à Cusco ad oppidum de la Paz: Chiquito provincia & Nuestra Señora de la Paz in Chuquiabo.

AB Hatuncolla ducit via Regia per *Paucarcollam* & reliquos Collarum pagos ad Provinciam *Chiquito*, vel ut *Garcil.* vocat, *Chucuytu*; quæ frequentissima est omnium harum regionum & amenissima: pagi qui hic visuntur sunt sequentes: primo *Xuli* sive *Zule*, locus frequentissimus, adeo ut author quem jam crebro citavi, *Xuli* affirmet, ibidem habitare triginta millia barbarorum; & patres Societatis hic tres habere scholas, & immensis opibus affluere. Dein *Chilane*, *Acos*; tum *Pomata* Pomata. itidem frequens & opulentus pagus: *Cepita* denique juxta emissarium Lacus, à quo & nomen meruit. Ingæ hic quondam suos habuerunt publicanos qui portorium exigebant ab iis qui stramineum pontem transibant. Incolæ abundant pecore, præsertim hisce regionibus domestico; in plerisque pagis jam templa sunt condita; indigenæque præsertim nobiliores avide amplectuntur religionem Christianam.

Chiquito oppidum Hispanorum, distat à Metropoli Charcarum *la Plata* supra centum leucas versus Corum; ad ripam Lacus *Titicacæ*: habet Præfectum (uti ab eo accepi qui nuper viderat) primæ dignationis, ubi ab ipso Hispaniarum rege constituitur, est enim præfectura imprimis quæstiosa; nam quum stipendium annuum sit ⁴⁰ decem millium, emolumenta illius ad quadraginta millia ducatorum putantur ascendere: Episcopum Charcensem agnoscit urbs.

Haud procul à *Cepita* jacet *Quaqui* pagus, ubi Reges Peruvix olim habere Palatium, Hispani autem Templum & Scholam in qua barbarorum juvenus, principiis religionis Christianæ imbuitur. Quaqui.

Tiaguanaco sive ut *Garcilassus* scribit, *Tiahuanaco* jacet trans dictum emissarium, mediocris quidem pagus, sed stupendis ædificiorum molibus visendus: præter quas hic cernitur quidam collis, valido muro cinctus, supra quem duæ statux humanæ sunt collocatæ, è saxo tam eleganter cælata, ut à peritissimis statuariis merito videantur effictæ, præterea gigantea mole, & vestibus oblongis, & velamentis capitum peregrinis, atque à consuetudine vulgari Peruvianorum multum diversis; juxta ⁵⁰ has statuas videntur vestigia antiquissimi ædificii, cujus hodie tantum parietes supersunt, è prægrandibus saxis compositi, pluraque antiquitatis monumenta, ut jure antiquissimum totius Peruvix municipium possit videri: à quibus populis sit conditum in tanta antiquitatis ignorantia, deprehendi non potest. Scribit de hisce antiquitatibus *Cieza* capit. cv: & *Garcilassus* lib. III. cap. I.

A *Tiaguanaco* ad *Viacham*, sive ut *Garcilassus* vocat, *Huaycu* pagum secundum viam Viachanti. regiam

regiam sunt leucæ septem. Prætereuntur autem ad sinistram *Cacayavire*, *Caquingera* (*Garcilasso* ut opinor *Cauquicura*) *Mallama* & plures alii pagi. Haud longe hinc jacet planicies *Guarina* vel *Huarina* (ut scribit *Garcilassus*;) prælio Hispanorum inter se memorabilis. Qui oppidum *de la Paz* petunt, hic paululum divertunt à Regia via ad Pagum *Laxam*, qui unius tantum diei itinere distat ab oppido illo.

Oppidum *Nuestra Señora de la Paz*, quod & *Pueblo Nuevo* dicitur ab Hispanis, atque etiam *Chuquiabo* à provinciæ gentili nomine, situm est in medio *Collao*; à *Cusco* centum ut *Herrera*, aut ut *Cieça* tradit circiter octuaginta leucas: ab oppido *de la Plata* octuaginta aut nonaginta; à *Lima* ducentas & viginti; à *Potosia* octuaginta; ab *Oropesa* in valle *Cochabamba* quinquaginta. Occupat modicam vallem inter editos montes, & aquarum scaturigine, & lignorum copia imprimis laudatam; aliqua hinc arva, in quibus *Mayzii* sementem faciunt; & plures fructiferæ arbores: reliqua annona ex calidioribus vallibus & vicinis provinciis subvectatur: Labitur præter oppidum amniculus limpidus & potari pulcherrimus. Provinciam *Chuquiabo* ab Aurifodinis nomen accepisse opinantur *Herrera* & *Chuquiabo* barbarorum lingua sonare aurihereditatem, sed repugnat *Garcilassus* & interpretatur lanceam principalem. Cælum hic frigidius & solum satis aridum: Pluit hic à Decembri ad Martium, ab Aprili autem ad Augustum friget & gelat interdum, ita ut herbæ atque arbores arecant: September, October, November maxime fudi & temperati; his mensibus germinant hic arbores uti in Hispania Martio. Venti hic haudquaquam graves & cælum fere sudum, aërque temperatus & salubris; præterquam frigidissimis mensibus, tum enim catharris & hypochondriorum doloribus hic laboratur. Oppidum ipsum ad radicem montis conditum, ut à ventorum injuria magis tutum esset; in profundam vallem & quæ vix dimidiam leucam ambit, despiciens. Plures habet fontes; pascuaque longe optima: alit ager vites & ficus, aliasque fructiferas arbores: mense Januario incipiunt omnes fructus maturefcere; uvæ autem à medio Aprili ad exitum May.

Indigenæ hujus provinciæ mediocris sunt industriæ, pusillanimes, & ut facillime quid addiscunt, ita cito ejusdem obliviscuntur: utuntur jam vestibus coluntque Christiana Sacra. Andes distant ab ipsorum finibus leucas decem. Præstantissima hic dicuntur esse auri metalla, & salinæ quoque, quæ copiam salis vicinis provinciis magno compendio subministrant.

Vallis *Caracato*, quæ ad provinciam hanc pertinet, longe optimas fert uvas, & harum regionum primas.

Anno cDcLXXXI (inquit *Acosta*) mirabile quid accidit in hac provincia; bona quippe pars pagi *Angoango*, cujus incolæ habentur insignes præstigiatores, ex improvviso à vicino monte fuit obruta, ita ut multi mortales suffocarentur; terra autem decidua in modum aquæ effusæ, spatio unius & dimidiæ leucæ ita procurrit, ut exiguum lacum totum oppleret, totaque via qua inceserat, spargeretur.

C A P. VI.

40

Via Regiæ Collasuyo progressus usque ad oppidum la Plata.

SUPERIORE Capite viam regiam sequuti usque ad *Viacham*, paululum ab illa divertimus ut oppidum *la Paz* in transitu salutarem; nunc viam repetimus.

A *Viacha* transitur ad *Hayo-Hayum*, ubi *Yngæ* quondam Palatium habuerunt imprimis magnificentum.

A *Hayo-Hayo* ad *Siquisica* olim tantum pagum, nunc municipium satis frequens, postquam hic argenti venæ fuerunt inventæ satis opulentæ, uti accepi ab iis qui superioribus annis hic fuerunt; distat à *Potosia* sex & sexaginta leucas.

A *Siquisica* ad *Caracollum* undecim numerant leucas, pagus est in patenti planicie situs haud longe ab amplissima provincia *Paria*. *Garcilassus* describens quo pacto *Ynca Loque Ypanqui* has regiones *Collao* imperio suo adjunxerit, narrat illum ex *Pucara* profectum, primo adiisse *Paucarcollam* & *Hatuncollam*; atque inde *Chicuyto*; cujus præcipui pagi tum fuerint *Hillavi*, *Chulli*, *Pumata*, *Cipita*, alii. A quibus deflectens ad occidentem, adiit atque subjugavit provinciam *Hurin capam*: Subjungit deinceps

Incarn

Incam Mayta Capac, venisse ad emissarium *Titicacæ* & illo superato, primò imperio *Incarum* adjunxisse *Tiahuanacu*, atque inde movisse in provinciam *Hatunpacassam*, eaque subjugata, venisse *Cacyaviren* atque hic ipsi ultro se subjecerunt tres grandes provinciæ, pecoris divites, & frequentes gente bellicosa; nimirum *Cauquicura*, *Mallama* & *Huarina*. Deinceps misisse duces suarum copiarum ab *Hatuncolla* versus occidentem; qui ægre superata solitudine *Hatunpuna*, quæ hic patet in latitudinem circiter triginta leucas, penetrarunt in provinciam *Cuchunam*, eoque deduxerunt duas colonias *Cuchunam* & *Moquehuam*, quæ distant à se invicem quinque leucas. Postilla idem Rex movens è *Pucara Omasuyo*, (quæ est diversa ab illa
 10 cuius ante meminimus) profectus est versus ortum, subjugavitque provinciam *Llaricassam*, & mox *Sancarvan*, quæ provinciæ amplissimæ erant: patebant enim in longitudinem quinquaginta leucas, in latitudinem partim triginta, partim viginti. Inde transit in *Pacassam* cuius pars jam ante fuerat domita, rediitque ad viam Regiam quæ dicitur *Omasuyo* juxta pagum qui hodieque dicitur *Huaychu* sive *Viacha*. Et post acre certamen cum incolis ad ripas fluvii *Huaychu*, adjunxit imperio suo pagos omnes ab *Huaychu* ad *Callamarcam*, qui occupant triginta leucas versus meridiem. Inde promovit quatuor & viginti leucas ad *Caracollo*, & subjugavit pagos omnes ad dextram & lævam à via Regia usque ad lacum *Paria*.

20 *Paria*, uti diximus, amplissima est provincia, habens oppidulum ejusdem nomi-
 nis, distans à *Potosia* sexaginta aut circiter leucas, ad quam oppidani plurimos ca-
 feos venum ducunt. Cæteri hujus provinciæ pagi, jacent ad ripam emissarii ma-
 gni Lacus *Titicacæ*, aut paulum ab illo discreti, uti *Coponata* & alii. Ultra *Pariam*
 quoque varii incoluntur pagi *Pocoara*, *Macha*, *Caracara*, atque *Moromoro*. Sub An-
 dibus autem plures populi degunt in diversis provinciis, de quibus nihil singulare
 accepimus.

C A P. VII.

30 *Urbis la Plata sive Chuquisacæ descriptio; nec non minorum
 aliquot oppidorum.*

METROPOLIS hujus Conventus Juridici *la Plata*, distat ab Æquatore
 versus Austrum gradus novemdecim secundum *Herreram* (in quo tamen &
 falli & sui immemorem esse suspicor, siquidem ipse alio loco cum *Acosta*,
 hanc ad eandem altitudinem collocat cum *Potosia*) & duos supra septuaginta gradus
 à Meridiano Toletano versus Occidentem. In distantia ab urbe *Cusco* variant au-
 thores, *Didacus Fernandez* numerat centum octuaginta leucas, *Herrera* centum &
 quinque supra septuaginta; *Augustinus de Zarate* centum & quinquaginta. Pro-
 vincia barbarorum lingua dicebatur *Chuquisaca* (quod nomen etiam urbi non raro
 40 tribuunt scriptores Hispani:) Ager frugum fertilis, tritici atque hordei ferax, vi-
 tiumque & aliorum fructuum patiens. De cœli qualitatibus diversa tradit *Herrera*,
 hîc enim temperiem aëris egregie laudat, *Cieçam* hæud dubio authorem secutus,
 alibi autem contra (forte *Augustino de Zarate* credens) supra modum frigidum di-
 cit, idque contra clymatis naturam: in quo hæud dubio fallitur, nam *Acosta* &
 diligens & idoneus Author, inter admiranda hujus regionis recenset, quum *la
 Plata* & *Potosia* ad eandem *Poli* altitudinem sint constitutæ, & non supra octodecim
 leucarum intervallo discretæ; quod tamen ager *Potosianus* supra modum frigidus,
 aridus atque infœcundus sit; *Platæ* vero contra calidior, temperatus, fœcundus &
 amenissimus, quippe qui & fructus Hispanienses benigne ferat. Porro in hoc op-
 50 pido celebratur Conventus Juridicus totius provinciæ *Charcarum*, unde & incolis
 valde frequens est: hic & Cathedralis Ecclesia & aliquot monasteria Dominicano-
 rum, Franciscanorum & aliorum ordinum visuntur. (Episcopi redditus annui di-
 cuntur esse octuaginta millia ducatorum.) Limites hujus Diœceseos longe lateque
 patent, variisque rigantur annibus: antiqui indigenæ dicebantur *Charca* & *Caran-
 gues*, bellicosæ gentes atque feroces. Peruviæ Monarchæ superioribus seculis hîc
 multa mancipia occuparunt in metallis eruendis & eliquandis, imprimis è monte

Parco sive *Porco*; è quo ingentem illam argenti copiam, quam Hispani in Peruvia thesauris repererunt, egestam satis liquet: Metalla hujus montis à *Pizarro* denuo sunt tentata, antiquis cuniculis egestis & repurgatis; nec dubium est quotannis ducenta millia ducatorum egerere potuisse, si, ut cœperat, pertendisset. Plurima præterea hic sunt metalla, atque adeo totam hanc regionem ditissimas argenti venas abscondere, constans est fama, unde & urbi nomen inditum. In agro denique hujus oppidi, si *Herreram* audiamus, degunt in variis prædiis & villis, quas vocant *Chacaras*, Hispani supra octingentos: & in Diœcesi supra sexaginta millia barbarorum vectigalium; qui in viginti novem portiones, *Repartimientos* vocant Hispani, sunt divisi: ita ut hujus oppidi atque agri incolæ divitiis atque omnium rerum opulentia cæteros Peruvia incolas præcellant.

l.3.c.14.
Tapacri.

Ad hanc Diœcesin præter pagos jam ante enumeratos, pertinent *Totora*. *Tapacri* provincia (ut scribit *Garcilassus*) fertilissima, & indigenis frequens, & pecoris dives, patens in longitudinem viginti leucas, in latitudinem plusquam duodecim. Notandum autem inter hanc provinciam & *Collao* interjacere vastam solitudinem, & circiter triginta leucas latam, in qua plurimæ reperiuntur scaturigines admodum ferventes; distat *Tapacri* octo leucas à *Cochabamba*. *Sipsipe* de qua nihil accepi. *Cochabamba* vallis imprimis fertilis & tritici atque Mayzii ferax, pascuisque abundans: in qua oppidulum à Pro-Rege *Francisco Toletano* conditum *Oropesa* nomine, viginti leucis ab oppido *la Plata*, cujus incolæ agris colendis & pecuariæ gnaviter incumbentes magnum faciunt quæstum: accepi ab iis qui hac iter habuerunt, distare à *Potosia* secus viam quæ ducit ad *Cusco*, leucas duas supra triginta: fruges autem suas & pecora potissimum ducere *Potosiam*.

l.3.c.14.

Scribit *Garcilassus*, in valle *Cochapampa*, ut ille effert, ob insignem ubertatem ab Hispanis anno cLo Io LXV conditum fuisse oppidum *S. Petri de Cardenna*, quod an idem sit cum *Oropesa*, ambigo.

l.5.c.15.

Præterea *los Carangues*; *Chayanta*, de qua *Garcilassus* scribit, à *Cochabamba* transfiri in hanc provinciam per desertum longe sterilissimum, triginta pene leucarum, in quo nihil visitur præter petras & præcipitia, & tribulis quo aculeos ferunt oblongos instar digiti humani & ita validos atque acutos, ut acum & acicularum usum suppleant; sunt autem toti Americæ familiares: provinciam autem *Chayantam* patere in longitudinem leucas viginti, in latitudinem fere totidem.

Chaqui.

Chaqui provincia, proprie *Charcarum*, in qua Hispani hodie oppidulum incolunt ejusdem nominis, quatuor leucis à *Potosia*; cœlum hic frigidius, sed ager pascuis lætus; unde oppidani hic potissimum pecuariæ dant operam.

Los Chicas populi, qui plures pagos incolunt.

Moxtoro.

Augustinus de Zarate addit his *Poconam*, quadraginta leucis à *la Plata* & octuaginta à *Paria*. Alii quoque prope *Chicarum* regionem vallem *Moxtoro*, in qua plurima sunt viridaria, & fructuum omnis generis, vini & Sacchari copia.

Chacomayo.

Inter oppidum *de la Plata* & *Potosiam* labuntur duo fluvii; quorum unus distat ab urbe circiter duas leucas, *Chacomayo* vocant Indigenæ, qui ponte sublicio jungitur & plures agit molas. Alter *Pilcomayo* distat à *Potosia* duodecim leucas, à *Plata* sex, cujus ripæ lapideo ponte junguntur, quia pluviis mensibus intumescit, ut vado non possit transfiri.

In hac regione nulli sunt lupi, sed alia ferocia animalia, quæ Hispani quidem vocant tigres, barbari autem *Ottorongos*, similia sunt leonibus pardis, mole vitulorum, quæ pecudes, atque adeo armenta atque jumenta dilaniant, nec abstinent ab hominibus, si obvios habeant. Nec desunt leones, sed nequiquam tam feroces quam Africani, ita ut à canibus facile superentur.

Circiter triginta leucis à *Chuquisaca* versus ortum, jacent tria oppidula, præsidia contra *Cheriguanas*, *Tomina*, *la Lagunilla*, & *Tarixa*; quæ plurimum tritici, Mayzii, fructuum variorum, Sacchari & similium ferunt; quæ universa ad hanc urbem aut *Potosiam* subvehunt.

Misque.

Præterea circiter quinque & viginti miliaria à *la Plata*, jacet oppidulum *Misque* à quo

à quo multa vina ad *Potosiam* subvectantur: intermedio itinere labitur fluvius quem Hispani vocant *de Condorillo*, octo quidem leucas à *la Plata*, septemdecim autem à *Misque*; ager hujus oppiduli & tritici fertilis & vitium tolerans.

C A P. VIII.

Urbs Potosia & opulentissima illius Argentifodinae.

IMPERIALIS (ut Hispani vulgo loquuntur) civitas *Potosia*, sita est ad altitudinem unius & viginti graduum & quadraginta scrupulorum ab Æquatore versus
 10 Austrum, ut testatur *Acosta*, quem ut accuratum scriptorem in hoc lubenter sequimur, licet alii hanc magis ad æquatorem retrahant. Octodecim leucas ab oppido *la Plata*: octo à *Lacu Paria* sive *de Aulagis*, denique sexaginta supra centum à *Cusco*, itinere satis expedito & per provincias incolis frequentes: octuaginta autem circiter ab *Arica* ad mare Australe; denique à *Buenos Ayres* ad flumen Argenteum oppidum, ut plerique tradunt, trecentas & quinquaginta & plures, ut suo loco dicitur. Cives Hispanos numerat circiter sex aut quatuor mille; & longe plures advenas: ingens enim hic est concursus mercatorum, atque etiam otiosorum hominum qui tantum aleæ & voluptatibus dant operam. In suburbiis ac vicinis agris degunt ut plurimum triginta aut plura millia barbarorum, qui in metallis occupantur, &
 20 etiam è valde longinquis provinciis adveniunt, ut Hispanis hanc servitutem serviant. Regitur à suis magistratibus; quorum caput est Præfectus, Hispanis *Corregidor*, quem Rex Hispaniarum mittit ad triennium, cujus annum stipendium alii scribunt esse tria millia ducatorum quotannis, alii decem millium, nam emolumenta immensa sunt. Cænobia monachorum hic plura sunt & opulentissima, nec deest collegium Societatis, & monialium conventus. Licet autem ager sit frigidissimus & valde sterilis, quippe qui nullas fruges ferat, præter avenam, quæ tamen raro maturescit, sed fere secatur instar fœni ut jumentis serviat: tamen hic omnium rerum summa est copia, nihilque deest non modo ad necessitatem sed & ad voluptatem.

Famossimum autem montem describit *Acosta* ad hunc modum: Celeberrimus *Potosi* mons situs est ad altitudinem unius & viginti graduum & quadraginta scrupulorum, intra Tropicum Capricorni, & in torridæ Zonæ pene extremo; nihilo tamen secius, regio hæc longe frigidior est, quàm Belgium, ne dicam Hispania; quum pro ratione clymatis calidam vel saltem temperatam esse oporteret; in causa est Soli altitudo & frigidorum atque tempestuosorum ventorum fere continuus flatus; præcipue illius quem hic vocant *Tomohavi*, longe frigidissimi, qui hic Maio, Junio, Julio atque Augusto regnat. Solum in ambitu aridum, frigidum, inamœnum, squallens & non modo frugum, sed graminis quoque & herbarum infœcundum, ita ut per se inhabitabile sit: verum argenti sitis non modo hunc locum totius Peruvix frequentissimum, sed & omnibus rebus affluentissimum fecit: nam
 30 licet vicina regio etiam necessariorum indiga sit, omniaque è longinquis provinciis subvehere necessarium sit, tamen fora venalium, nunquam non omnimodis fructibus, cupediis, optimis vinis, pannis sericis, aliisque rebus omnibus & ad ornatum & ad voluptatem necessariis ad miraculum sunt plena. Mons *Potosi* eminent supra vicinos, tentorii aut panis Sacchari in modum, colore obscure rubenti, jucundo aspectu; ascensu per se difficilis, licet jam equis quoque ascendatur: radices illius occupant unam leucam; vertex desinit in conum, à quo ad imas radices mille sexcentæ & viginti quatuor decempedæ numerantur, quæ ad mensuram Hispanicam revocatæ quartam leucæ partem constituunt. Hujus radicibus adhæret ramentum montis, quod à majori oritur, ubi quondam argenti massæ veluti in oculis quibusdam & solutæ extra venas fuerunt repertæ, ditissimæ quidem, sed paucæ: Ramentum hoc vocant barbarorum lingua *Potosi guaynam*, id est, minorem; ab hujus declivi incipiunt Hispanorum & barbarorū ædificia, quæ pene duas leucas ambitu suo complectuntur, ita ut hoc oppidum totius Peruvix sit amplissimum. Metalla hæc ignorata fuerunt Peruvix Monarchis, & duodecimo demum anno post Hispanorum in Peruviam ingressum, casu à barbaro quodam inventa: Anno autem MDLXLV
 40 duæ fodinæ à *Villarocele* Hispano & *Guanca* barbaro primum inchoatæ, quarum una

Rica, altera vena *Didaci Centeni* dicitur: paulo post & tertia quam ob duritiam pene filicium vocant *del Estanno*; denique mense Augusto ejusdem anni quarta, quam *Mendietam* appellant. Atque hæc quatuor præcipuæ hujus montis fodinæ. De prima quam divitem diximus appellari, narrant, argenti venam lanceæ altitudine supra terre superficiem instar cristæ galli gallinacei protuberasse, longitudine trecentorum pedum & latitudine tredecim, opinanturque ita à diluvii tempore nudam relictam, ob insignem duritiam nihil à fluctibus passam. Tanta autem hujus metalli opulentia erat, ut dimidia pene pars purum putum esset argentum, idque ad quinquaginta aut sexaginta orgyas in profundum, ubi nonnihil mutari cœpit. Divitiæ famosissimarum totius orbis fodinarum, quarum quidem veteres scriptores meminerunt, cum hujus opulentia nequaquam comparandæ: nam & libri regii loquuntur & senes fide digni testantur, quum *Licentius Polus* hic præsideret, pluribus annis post primam inventionem jam exactis, singulis Sabbathi diebus, ad ipsum adferri solita, ut quinta Regis portio deduceretur, centum quinquaginta & interdum ducenta millia pezorum (quorum singuli valent octo regales Hispanienses) ita ut hæc fodinæ triginta ad minimum millia subministrarent in singulos dies: nec tamen omne argentum, & forte ne dimidia quidem pars ad Præfectum fuit allata: Usitatum namque in Peruvia argento signato (quod vocant *Corriente*) quo in commerciis utuntur, quintam non deducere: Satisque constat primis illis temporibus maximam argenti partem in pecuniam versam fuisse. Id quoque harum fodinarum præstantiam arguit, quod putei nonnulli jam ad ducentas orgyas in profundum acti, nullis dum aquis infestentur: quum in nobilissimo Hispaniæ puteo *Bebelo*, qui Hannibali ccc pondo subministravit in dies, ad mille quingentos passus cavato monte, per omne id spatium Aquitani stantes diebus noctibusque egerere aquas, lucernarum mensura, amnemque facere coacti fuerunt, ut *Plinius* scriptum reliquit: & *Porcenses* putei, ditissimis alioquin venis referti, ob aquarum copiam jam deserti fuerint. Quid multa? Rex Hispaniarum ex fodinis *Potosianis* quotannis percipit millionem ducatorum, idque ex quinta parte argenti tantum, ut interim taceam cætera emolumenta quæ ex argento vivo & vectigalibus consequitur. Ita ut rationibus per viros harum rerum scientissimos accurate subductis, tempore *Pro-Regis Francisci Toletani*, certo constiterit à prima inventionem ad annum *MDLXXIV* septuaginta & sex milliones hic fuisse quintatas; post illa adhuc majorem argenti vim egestam volunt. Siquidem *Acosta* alibi testatur anno *MDLXXXVII* utraque classe, tam Peruviana quam Novæ Hispaniæ, undecim milliones in Hispaniam advectas, quarum pene dimidia pars ad Regem pertinebat, & fere duæ tertiæ è Peruvia venerant.

1.33.c.6.

30

C A P. IX.

Alia observatu digna de Argenti fodinis Potosiæ.

1.4.c.8.

Iosephus de *Acosta* scribit, quatuor principales illas venas, quas supra designavimus, sitas esse ad orientale montis latus; extendi autem ab Arcto ad Austrum; latas esse ubi maxime, pedes sex, ubi minimum, unum; spargere autem se in plures minores veluti ramos; qui diversos dominos agnoscunt. Maximam venam tenere octuaginta ulnas; minimam quatuor. In vena *Rica* numerantur septuaginta octo putei, qui descendunt in profundum ad centum & octuaginta, & interdum ducentas altitudines corporis humani. In vena *Centeni* numerantur quatuor & viginti putei, quæ descendunt ad sexaginta & octuaginta ejusmodi altitudines. Ut tantæ altitudini obviam iretur, inventi sunt cuniculi, quos vocant *Socabones*, per quos à latere montis penetratur ad venas. Credunt enim illas ad radicem usque montis descendere, & in fundo longe opulentiores futuras, licet experientia hætenus contrarium docuerit. Ejusmodi cuniculi fere ad altitudinem corporis humani sunt egesti, latitudine octo pedum: clauduntur suis portis; & domini cuniculorum accipiunt quintam partem metalli quod educitur. Erant, quum *Acosta* scriberet, nimirum anno *MDLXC*, jam novem aperti, pluresque aperiebantur. Eorum unus quem vocant *del Venino*, qui ducit ad venam *Ricam*, perfectus fuerat annis viginti novem, improbo sane labore: licet os illius à loco, ubi puteo jungitur (vocant *El Cruzero*) tantum

40

50

tantum

tantum absit ducentas & quinquaginta ulnas Hispanienses. Porro Vena argenti ut plurimum conclusa reperitur inter duas veluti rupes, (vocant *la Caxa*) quarum una durissima est instar silicis, altera mollior: metallum autem medium diversi est valoris: est enim quoddam opulentum, (vocant *Cacilla* sive *Tacana*,) quod plurimum argenti absoluti; alterum inops, quod paucillum edit. Opulentum metallum eodem est colore quo succinum.

Iter denique à *Potosia* ad *Cusco* (quemadmodum à Belga quodam accepi) instituitur in hunc modum; per provincias *Collao*, ad *Chuquiabo*; transeundum autem per *Sicasicam*; nec tamen necesse est ingredi *Chuquiabo*, sed relinqui potest ad dexteram; hic singulis v, vi aut vii leucis occurrunt *Tambos* & barbari, qui gratis ministrant advenis. A *Chuquiabo* ad *Tiahuanaco* numerant novem leucas; hic jam ingens ille Lacus visitur, & agitur iter secundum illius ripas, donec perveniatur ad pontem, qui stratus est super illius emissarium; à quo ad *Chicuito* numerant leucas tres: hinc pergunt ad *Ayaviren*, à qua via declinat ad dexteram quæ ducit ad *Caravayam*; pergit via ab *Ayavire* ad *Chongaram* & inde ad *Lunacachen*, duo municipia barbarorum, quæ distant à se invicem sex leucas: Hæc regio editissima totius Peruvix judicatur: à qua ad metropolin *Cusco* supersunt tres & triginta leucæ.

Accepi à Belga qui anno cIo Io c & postea hic vixerat, venam jam in dies parcio-
rem fieri, & quum soleret è centum libris, ducentos atque adeo trecentos pezos abso-
luti argenti reddere, nunc vix decem, imo & pauciores eliquari: Rationem item eli-
quandi jam multum diversam esse ab ea quam olim usurpabant, tunc enim venam in
pulverem redactam in exiguis furnis, Hispanis *Guayros*, ore angusto ventis exposito,
ignis vi excoxisse: Nunc autem multo labore pulverem hunc in cisternis ad id com-
paratis, & aqua subigi, & misceri cum rasuris ferri, æris, & potissimum cum hydrar-
guro, pluribusque diebus versari, lavari, & tandem uri in fornacibus, ut hydrargu-
rum consumatur & abeat in fumum. Porro ad venam metalli frangendam pluribus
machinis opus est, quæ ab aquis aguntur instar molarum; aquarum autem indigus est
ager, præterquam pluviarum; itaque necesse est illas pluviis mensibus colligere in in-
gens stagnum, & reductis repagulis emittere certo ordine & mensura; ad molas cir-
cumagendas, quas hic sexaginta numerant. In valle quoque *Tarapaya*, quæ duas
tresve leucas distat ab oppido, aliquot ejusmodi molæ, ab amniculo circum-
aguntur. Ad caput denique hujus vallis visitur lacus plane rotundus, cujus scaturigin-
es, licet solum in ambitu frigidius sit, ad ripam quidem modice calent, in me-
dio vero ita fervent, ut ab hominibus tolerari non possint: ebullit aqua in me-
dio viginti pedum ambitu: nec tamen, quod mirabile, lacus unquam augeri aut
minui cernitur; ne nunc quidem cum canalis ex illo deductus est ad molam
agendam.

Porcenses fodinæ absunt sex leucas à *Potosianis*, secus viam quæ ducit *Aricam*, &
duas à Lacu *Parix*: quem vocant de *Aulagis*; quæ olim totius Peruvix celeberrimæ
fuerunt, & hodieque valde absolutum argentum edunt; verum ab aquis mirum in
modum infestantur.

Sunt & aliæ in hisce partibus fodinæ argenti, quæ *Oruro* aut *Horuro*; & quæ *Be-
rengela* dicuntur, sed de situ earum non satis mihi constat. Dicemus adhuc pauca
de finibus *Charcarum*, ubi ad *Tucumazanam* pervenerimus, quæ necessario videnda ut
regionum vicinarum situs melius percipiatur. lib. xii.

C A P. X.

*Provinciae Charcensis littus, promontoria, sinus, portus
atque stationes.*

50 **D**IXIMUS supra Conventus Juridici Limani littus desinere in *Tambopalla*; ubi
Charcensis Conventus incipit. Decem à *Tambopalla* leucis versus Austrum,
littus supra leucam in altum progrediens facit Promontorium, quod tribus
eminentibus scopulis tegitur; eo superato aperit se *Nlo* sive *Hilo*, commodus portus, Hilo.
juxta quem fluvius egreditur, xviii gradibus aut circiter ab Æquatore versus Au-
strum. Ab hoc ad editum montem qui littori imminet & ab Hispanis dicitur *Morro de*

Arica.

los Diablos (causa mihi non liquet) sunt leucæ septem. Ab hoc ad modicum amnem cuius nomen non proditur, sed aquæ commendantur, sunt leucæ quinque. Dein ad alterum excelsum montem cui insula objacet ad Euronotum, leucæ decem. Juxta hunc jacet nobilissimus *Arica* portus: quem *Petrus de Cicca & Herrera* collocant ad decimum nonum gradum & viginti scrupula: verum Angli qui cum *Draco & Candischio* orbem circumnavigârunt & hæc littora legerunt, ad decimum octavum & triginta scrupula: *Oliverius* autem à *Noort* ad xviii gradus & quadraginta scrupula; itaque secundum accuratas Anglorum & Nostratum dimensiones ad decimum octavum gradum & dimidium aut circiter censemus collocandum.

Nostrates qui anno 1610 xci hunc locum adierunt sinum esse testantur, & non tam portum quam stationem esse appellandam: est autem ab Australibus, orientalibus & aquilonaribus ventis egregiè defensus, ab occidentalibus non item; & facile adiri potest & sine discrimine, præterquam quod se prodit. *Acosta* scribit illum distare ab Argentifodinis *Potosianis* leucas septuaginta: alii octuaginta, quod magis probo. Maximus hujus portus est usus; nam omnis argenti gaza quæ è *Potosianis* & vicinis fodinis eruitur, huc ab ovibus Peruvianis bajulari & à paucis Hispanis & barbaris solet conduci, medio Martii ita ut sub finem illius mensis aut exordium sequentis veniat Aricam; unde classe paucarum navium portatur Limam, ubi ut plurimum solent appellere sub initium May aut circiter. Itaque hunc locum hætenus apertum, diligenter superioribus annis muniverunt Hispani, & plura majora tormenta locis idoneis ad littus collocarunt, ut naves hostiles è portu arceant, & exscensum prohibeant. Regitur à Corregidore, ut vocant, quem accipit ab ipso Rege ad sexennium, magnæ ut plurimum dignationis.

Franciscus Dracus memorabili illa in Mare Pacificum expeditione, hunc portum inopinantibus Hispanis ingressus tres ibidem celoces interceptit, in quarum una septem supra quinquaginta argenti massas invenit, viginti librarum singulas: testaturque municipium quod portui adjacet, viginti tantum domiciliis constituisse: verum alii centum aut circiter tribuunt; quod magis verisimile, propter commercia quæ hic exercentur & portus opportunitatem, qua reliquos hujus maris portus aut æquat aut superat: nam omnis argenti gaza è Charcis quotannis huc traducitur & minoribus navigiis vectatur ad portum Limanum; & vicissim omnes Europææ & Americænæ merces, quas ora Peruviæ fert, hic exponuntur & terrestri itinere ad fodinas *Potosianas* & alia loca conducuntur.

Pisagua.

Ab *Arica* portu tendit littus ad Africum leucas novem: ubi fluvius *Pisagua* in Oceanum exit: quem *Oliverius* noster ad vigesimum gradum Australem constituit, nescio an accurate. Porro nostrates qui anno 1610 xci hæc littora adierunt, hæc observarunt: ad altitudinem novendecim graduum & aliquot scrupulorum, sinum semicircularem, pone editum & præruptum terræ cornu: ad altitudinem viginti graduum; pagum *Hickahic*, in terra aspera, sterili & vix quicquam herbidi sortita: atque ita porro ad vigesimum gradum & dimidium, littus præruptum vergens ad Africum, & insulam eidem objectam arenosam & sterilem.

Hickahic.

Tarapaca.

Hispani à *Pisagua* ad *Tarapaca* portum statuunt leucas xxv; hic objacet continenti Insula leucam aut circiter ambiens, concluditque quendam sinum quo portus hic continetur ad altitudinem unius & xx graduum ab Æquatore versus Austrum.

Picafluv.

A *Tarapaca* ad *Tacama* promontorium sunt quinque leucæ. Ab hoc ad portum, vulgo *de los Moxillones*, ad altitudinem duorum & viginti graduum, & triginta scrupulorum leucæ numerantur sedecim. Omnis hæc ora edita est & prærupta. Inter utrumque autem locum, descendit in Oceanum fluvius *Pica*; itemque fluvius *de la Hoya* (quem *Oliverius* noster vocat *de Loa*, & ad vigesimum secundum gradum collocat, illiusque terræ indigenas omnium rerum indigos, piscibus ægre testatur vitam sustentare) denique amnis *Montelo*.

Morromoreno.

Nostrates, ut supra, agnoscunt ad altitudinem duorum & viginti graduum & quadraginta quinque scrupulorum Angulum *Agama*, & pone ipsum insignem sinum: & quinque ab hoc leucis versus Africum, *Morromoreno* amplissimum sinum atque portum, qui ab insula objecta veluti clauditur, & adversus incerta ventorum egregiè defenditur: facilis est aditu & in ipso ingressu ab Australi plaga quinque supra viginti orgyas

orgyas altus, plurimarum navium intus capax: verum neque aqua hic hauriti neque ligna cœdi possunt, ob soli infœcunditatem atque ariditatem; habitatur tamen tellus à barbaris, qui crudis piscibus victitant, cæterarum rerum inopes, ingenio stupido, Hispanos supra modum metuentes, quibus & tributum de piscatu suo pendunt, natandi atque urinandi peritissimi, & aquam marinam bibere sucti absque noxa: Denique ut *Richardus Hawkins* testatur, nihil humani sortiti præter formam & loquelam, cætera brutis magis affines.

Hinc porro ad Austrum recenset *Herrera*; *Quebradam*, *Puntam blancam*, *Quebradam hondam*, fluvium *S. Clare* triginta leucas à *Copiapo* valle provinciæ *Chilensis*; cæterum incertis intervallis.

10 Nostrates vero numerant à *Morromoreno* ad alterum terræ cornu milliaria duo, & juxta hoc ad Euro-notum exiguum portum & vix trium quatuorve navium capacem, pone insulam quam vocant *de Guana*; in continenti, sed longius à littore multum salis jacet (Polonico haud absumile) in solo infœcundo, nudo, minimeque herbido. Ulterius versus Austrum observant insulam *de Lobos*, quæ præruptæ Continentis potius ripæ quam littori prætenditur, mari prope terram ita alto, ut bolide fundum incassum periclitarentur. Dehinc Anguli *Michaëlis Dias* & Promontorii *de Lopez* meminerunt, & ut paucis absolvam, regionem hanc omnem usque ad *Chilen*, sterilem, petream, asperam, quæque nec farra nec ullam herbam pariat, & merum
20 desertum esse declarant: altas autem ad mare ripas nec aditu faciles nec humanis vestigiis aptas.

S^a CRUX DE LA SIERRA.

C A P. XI.

Sancta Crux de la Sierra, & aliquot aliæ vicinæ provinciæ.

30 S U P E R E S T ut de interioribus quibusdã Provinciis agamus, quæ huic Conventui Juridico accensentur, & præsertim una, quam Hispani à Colonia illo deductæ nomine, vocant *Sancta Crux de la Sierra*.

Hoc oppidum (ut testatur *Herrera*) centum pene leucas distat à provincia *Charcarum* proprie dicta, versus orientem, juxta viam quæ ducit ad urbem *Assumcionis* ad flumen *de la Plata*. Provincia autem suum habet Subpræfectum qui à Pro-Rege Peruvix delegatur. Ager hujus oppidi, aquarum quidem indigens, non tamen infœcundus, tritici, Mayzii atque adeo vini ferax: Oppidum ad radicem montis situm in patenti campo, à quo cæteræ planicies, & valles aquarum inopes producuntur: ædes incolarum sunt palmarum foliis tectæ; juxta currit torrens è petra scaturiens, qui restagnat in lacum, quatuor leucis ab oppido, admodum piscosum, adeo ut magna optimorum piscium copia quotidie ad oppidum subvehatur. Solum
40 abundat variis fructibus domesticis & Americæ familiaribus, *Platanis*, *Guayavis*, *Pinnis*, *Granadillis*, *Ambabayis*, *Luiumis*, *Tucumais*, qui omnes & saporis bonitate & salubritate commendantur. Palmarum quædam species hic frequens: è quarum truncis farina conficitur magnâ copiâ, boni & grati nutrimenti. His accedunt Europæi fructus, uvæ, ficus, melones: Verum arbores hic fere sunt brevis ævi: mala Granatensia & Cidonia maligne patitur tellus, uti & frumentum: licet constans opinio sit in *Chiquitorum* terris; quæ ad hanc provinciam pertinent, non inutiliter feri posse.

Indigenæ olim incolebant luteas casas, & pluviales aquas cogebant in puteos, peribant nonnunquam siti, aut trucidabant alii alios aquarum causa: exagitabantur denique à vicinis populis *Cheriguanis* miserum in modum: nec minus à *Titanibus*, qui
50 regionem incolunt perfœcundam, & plumbi, æris, atque adeo argenti ut credunt haud expertem, quinque supra triginta ab oppido *S. Crucis* leucis.

Chiquiti autem dicuntur esse industrii, bellicosi, & laborum tolerantes: abundant Mayzio, phaseolis, & similibus frugibus & plurimo gossypio: fœminæ utuntur vestibus; mares in bello venenatis sagittis. Plurimi horum barbarorum uti & campestrium *Cheriguanorum*, haud inviti in viciniam atque suburbia hujus oppidi

commigrarunt; Monticolarū *Cheriguanorum* sevitiā fugientes, qui humanis carnibus tantopere capiuntur, ut ne cognatis quidem gentibus parcant. Indigenæ porro hujus provinciæ abundant variis tincturis, quas è certis radicibus & virgultorum frondibus exprimere & coquere noverunt, quibus gossypium suum inficiunt. Unde & *Acosta* diserte testatur, gossypium in fila ductum, textumve in hac provincia nummorum vicem supplere.

1. 4. c. 3. Paicani. In *Paicanorum* provincia, quæ distat xx leucas ab oppido *S. Crucis*, nascuntur *Cucurbita* quædam lagenariæ, perpulchræ aspectu & tam grandes, ut cadum vini capiant, in quibus incolæ, vestes aliamque suppellectilem recondunt. Regio & summum calorem patitur & frigus: nam frigus hic à mense Mayo durat ad principium Augusti, ita penetrabile interdum, ut omnes arbores quæ gossypium ferunt extinguat, *Am-baybas* autem ad imas radices adurat; idque Australi vento pertinacius flante, qui hic à medio Junio ad exitum Julii, veluti imperium obtinet solus. Calor autem maxime intenditur circa festum Nativitatis: festo quoque *S. Francisci* hic plurimum pluit; initio Novembris faciunt sementem, metunt sub finem Martii.

Molestissimum est iter ad provinciam *S. Crucis*, pluviis quidem & hybernis mensibus ob fluminū exundationes & crebras paludes, maxime ob Palmetum, quod quadridui itinere vix transitur, multa que uligine & cœno pene invium quod distat ab oppido quinque, & viginti leucas versus occasum. Æstivis vero mensibus imprimis ab exitu Junii ad initium Octobris, ob siccitatem & aquarum inopiam iter itidem est difficile, quo fit ut aquam in lagenulis, summa cum molestia, secum ferre necesse sit, aut siti in itinere deficere. In finibus oppidi crescunt hodie multæ Sacchari cannæ, è quibus incolæ Saccharum conficiunt & longe optimum apozema. Saltus haud longe ab oppido distans abundat variis feris; nemus avibus: inter quas una commemoratur *Pica* similis, sed rostro tam grandi ut è superiori illius parte elegantes lagenulas faciant.

Indigenæ harum provinciarum ingenio sunt bardo, humili, nulla que pene industria; olim quidem Dæmoniorum cultui addicti, nunc Christianorum sacra cœperunt amplecti. Diaguitarum linguam loquuntur ut communem, alias præterea quatuor peculiare, pro diversitate nationum usurpantes. Mares quidem laxis tunicis, quas è struthionum plumis contexunt, amiciebantur, fœminæ vero multo arctioribus è paleis aut ovium Peruvianarum lana; nunc gossypii usum edocti, pannis gossypinis ut plurimum utuntur.

Nuslo de Chaves primus per hanc provinciam, è Peruvia penetravit in provincias quæ flumini *de la Plata* adjacent anno cIo Io XLVIII. Abest enim provincia *Ytatin* metallorum dives tantum triginta leucas ab hac versus ortum.

1. 7. c. 17. Plures denique provinciæ barbarorum hanc proxime contingunt, *Chinici cocorum, Moxorum, Cheriguanorum, Tipionum*. Narrat *Garcil. Incam-Ypanqui* olim tentasse *Cheriguanos* monticolos subjugare & urbanioribus moribus imbuere: Itaque misisse suos ad Andes, quibus vicini degebant, in asperis itidem montibus, omnium frugum indigi, adhuc ita feri & humanarum carniū appetentes, ut non modo hostes raptos devorarent crudos, sed & cognatos mortuos ad eundem modum intra viscera sua sepelirent: sed difficultate itineris & asperitate locorum deterritum, destitisse. Idem aggressum Pro-Regem Peruvix *Franciscum Toletanum* anno cIo Io LXXII, sed tam inauspicato successu, ut pluribus suorum inedia & laboribus succumbentibus, relictis impedimentis propere fugere cogeretur & ægre evaderet.

Hispani superioribus annis etiam aliud oppidum in hac provincia construxerant, vulgo *Nova Riõia*, itemque municipium *Barrancam*; quæ loca à vicinis barbaris, præsertim *Cheriguanis* haud multo post deleta fuerunt, quum *Comes de Neyva* Peruviam Pro-Rege administraret; *Nuslo de Chaves*, qui præfectum ibidem agebat, ante à barbaro quodam ex insidiis trucidato.

Video, ab iis qui nuper has partes viderunt, in provincia *S. Crucis de la Sierra* duo tantum oppida commemorari; oppidum nimirum *S. Crucis*, & *Barrancam*: Distare autem à *Potosia* circiter sexaginta leucas. Sed alia quædam oppidula circiter triginta leucis à *Potosia* jacere, veluti præsidia adversus feroces *Cheriguanos, Tominam, Lagunillam & Tarixam*; in quorum agris plurimum tritici, Mayzii, aliarumque

rumque frugum & fructuum nascatur, etiam saccharum. Quum ager *S. Crucis* fruges minime toleret, *Barranca* autem parcè. Denique *S. Crucem* præfecturam esse, *Tarixam* Corregiementum, ut ipsi vocant.

C A P. XII.

Peruvianorum Monarcharum origo & series usque ad decimum
Yncam Yupanqui.

10 **A**NTE QUAM ad reliquas provincias Americæ Meridionalis describendas pergamus operæ precium facturi videmur, si de Peruvianorum Monarchis, eorum serie; deque eorundem institutis & regimine pauca dicamus, sicuti jam ante de Mexicanis fecimus, siquidem & hi quoque bene constitutum regimen habuere.

Narrant Peruviani, ut fere solent omnes gentes, plurima fabulosa, de Regum & Reginarum suarum prima origine, quam à Sole derivant, uti videre est apud *Yncam Garcilassum de la Vega*, libro primo, capite decimo quinto & sequentibus, quæ non est necesse hic referre; scripserunt de Monarcharum horum serie & successione etiam alii; in eo fere conveniunt omnes, uti sequitur.

20 Primus Peruvianorum Rex, qui tamen satis angustis limitibus imperavit, fuit *I. Ynca, Manco-Capac*, & conjux illius *Coya Mama Oello Huaco* ipsius Germana: à quibus Metropolis *Cusco* condita dicitur, circiter quadringentis annis antequam Hispani Peruviam ingrederentur, eamque subjugarent.

30 Observandum autem Peruvianos Reges suos appellasse *Yncas*, id est, Reges vel Imperatores & per excellentiam *Capa-Yncas*, id est, Solos Reges: descendentes autem à Regibus in linea masculina simpliciter *Yncas*: Eundem Regem vocabant *Huaccha-Cuyac*, id est, beneficium in pauperes; itemque *Capac*, id est, magnificum; denique *Yntip-Chutim*, id est, filium Solis; affectabant enim divinæ originis opinionem: Liberos autem regum mares & ab illis per lineam masculinam descendentes appellabant *Auqui*, id est, infantes, donec ducerent uxores, tum, ut supra, vocabant *Yncas*: Reginam vocabant *Coyam*; concubinas Regis, si consanguineæ essent, *Pallas*, cæteras vero *Mamacunas*, id est, matronas: Filias legitimas aut ex illis natas *Nustas*, id est, puellas è sanguine regio; illegitimas adjecto nomine provinciæ, è qua matres earum erant oriundæ, ut *Colla-Nusta*, *Quitu-Nusta*, &c. magnates denique Regni vocabant *Curacas*.

Huic successit *Sinchi-Rocha* primogenitus, qui duxit in uxorem Germanam suam *II. Mama Oello*, vel ut alii, *Cora*: hic promovit terminos imperii in *Collao*, usque ad *Chuncaram* atque etiam alibi: anni regni illius sunt incerti, quidam tamen volunt fuisse triginta.

40 *Lloque-Yupanqui* successit parenti suo *Sinchi Roca*: hic subjugavit *Canas*: domuit *III. Ayavirios* & in eorum finibus condidit *Pucaram*: subjecit sibi *Collas*; *Chicuytum* & reliquos populos qui accolunt Lacum *Titicacam*: uxor illi fuit *Mama Cava* è qua unicum reliquit hæredem, & duas tresve filias.

Mayta Capac successit patri: adjecit imperio suo *Hatun-pacassam*, ad levam emisit *IV. Titicaca*: itemque *Cauquicuram*, *Mallamam* & *Huarinam*; *Llaricassam*, *Sancavan*, *Charcas*que usque ad Lacum *Pariam*: *Chuquiapu* quoque & alias provincias: fuit illi uxor *Mama-Cuca*, quæ plures illi peperit liberos.

50 *Capac Yupanqui* successit patri, & promovit imperii limites versus occidentem, subjugando provincias *Yanahuaram*, *Aymaram*, *Cotapampam*: Itemque provincias omnes ad utramque fluyji ripam, quem vocant *Amancaey* (aliis *Abancaey*.) Deinde per solitudines *Huallaripa* pervenit ad planiciem, quæ Mari Australi adjacet, & nominatim ad vallem *Hacari*; à qua transit & subjugavit *Vvinnam*, *Camanam*, *Caravillin*, *Pistan*, *Quellcan* & alias valles. Uxor fuit *Coya-mama Curi-ypalli* ipsius Germana, quæ plures illi genuit liberos.

Inca Roca primogenitus successit patri, multis rebus jam ante feliciter gestis: hic *V. I.* promovit fines imperii versus septentriones; subjugando *Tacmaram*, *Quinuallam*, *Cochacassam*, *Curampam*, *Antahuyallam* maximam provinciam, quam *Chana* incolebant:

bant: & plures alias. Uxor illius & germana fuit *Mama-micay*; è qua plures illi nati sunt liberi.

- VII. *Iabuar-Huacac* successit parenti; qui paucas res per se gessit, augurio quodam sinistro deterritus; præfecit autem copiis suis fratrem suum *Mayta*, qui deinceps dictus fuit *Apic-Mayta*, id est, Capitaneus generalis. & adjectum fuit Imperio quantum restabat versus Austrum ab *Arequipa* ad *Tacamam*. Dein plures gentes quæ à *Cusco* versus Arctum degebant rebellant, ita ut Rex *Cuscum* cogeretur deferere, verum succurrit illi primogenitus ipsius *Vira-Cocha*; qui rebelles maximâ clade afflixit; & *Cuscum* reversus, Patrem compulit imperio se abdicare.
- VIII. *Vira-Cocha Inca* (de quo mira narrant Hispani, & quem falso principalem Peruvianorū deum suspicantur) patre exauthorato, & rebellibus ad obsequium reductis; plures adjunxit Imperio provincias; perfecitque mirabilia operas inter alia stupendos aquæductus. Illo autem imperante profugit *Hancobuallu* Rex *Chancharum* cum multis suorum millibus, in provincias remotiores; de quo multa, sed incerta, narrant Peruviani. Huic fuit uxor *Mama-Runtu*, quæ plures illi dedit liberos.
- IX. *Pachacutec-Inca* successit patri in imperio; domuitque *Huancas* famosæ vallis *Xauxa* (vel ut *Garcilassus* vocat, *Sausa*) indigenas, per germanum suum *Capac-Yupanqui*; itemque *Tarma* & *Pampu* (vel *Taramam* & *Bombon*) provincias fertilissimas; aliasque plures versus *Andes*: item *Huamacuchu* & *Caxamalcam* (quam *Garcilassus* vocat *Cassamarcam*) versus Arctum. Et versus occidentem *Nanascam*, *Yncam*, *Pisco* & *Chincam* & reliquas valles ad mare Australe. Huic fuit uxor & germana *Coya-Anahuarque*.

C A P. XIII.

Reliqui Peruvianorum Monarchæ usque ad Atahualpam; & cæteri descendentes ab Incis.

- X. **I***nca-Yupanqui* successit patri; subjugavitque *Conchos* & *Moxos*: atque animum adiecit ad *Chilem*, cujus etiam partem domuit, usque ad fluvium *Maulen*. Huic fuit uxor & germana *Coya Chimpu Oello*.
- XI. *Tupac Inca Yupanqui* patri succedens, petiit per *Caxamalcam*, *Chacapuyas* & *Huacracuchos*, ut vocat *Garcilassus*, & subjugavit utrosque. Adiecit quoque suo Imperio *Muyupampam* vel *Moyobambam*, *Huancapampam*, *Cassam*, *Ayahuacam* & *Calluam*; & denique *Cannarum* provinciam atque *Paltas*; aliasque complures provincias usque ad *Quito*. Huic fuit uxor *Mama Oello*.
- XII. *Huayna-Capac* patri succedens, rebus jam ante præclarè gestis, *Quiteni* regno aliisque vicinis provinciis perdomitis, plurimum dilatavit imperii sui fines. Huic prima uxor fuit soror illius major natu *Pillcu Huaco*, è qua nullos sustulit liberos: altera secundò genita *Rava Oello*; cui accessit tertia *Mama Runtu* patris sui filia. Ex *Rava* sustulit *Huascar Incam*: ex *Mama* autem *Manco Incam*; ex filia denique & hærede Regis *Quiteni*, *Atahualpan*. Huic Regi tribuuntur duæ illæ semitæ regales, de quibus alibi diximus. Moriturus denique substituit sibi in Regno *Quiteni* filium *Atahualpam* valde sibi dilectum, reliquo imperio *Huascari* demandato.
- XIII. Mortuo *Huana-Capac*, filii illius *Huascar* & *Atahualpa*, annis quatuor aut quinque regnarunt in suis quique regnis sine ulla notabili discordia: Verum uti omnis potestas impatiens est confortis; *Huascar* quem pœnitebat fratri *Atahualpa* tam facile non minimam Regni partem cessisse, Legatum mittit ad fratrem, postulatum ut se Vasallum suum agnosceret, neque regni sui fines ulterius dilataret. *Atahualpa* fingit se lubentem accipere condiciones præscriptas, atque adeo paratum esse fratri, ut supremo domino obedire; petitque ut sibi cum majore comitatu *Cuscum* venire liceat ad exequias mortuo Parenti summa frequentia & solemnitate persolvendas; id à *Huascari* doli ignaro impetrat cum gratia: Quare quam ocysime ex omnibus suis provinciis, bellicosissimum quemque & maxime Parentis sui Veteranos præmittit *Cuscum*, eventum in regni sui finibus prætolari certus. Supra triginta millia fuisse tradunt: neque *Huascar* ante pensavit dolum, quam quum jam fratris sui copiarum vix centum leucis abessent à *Cusco*: Tunc enim à fidis provinciarum suarum præfectis monitus, fratrem cum majoribus copiis advenire quàm exequiarum solemnitas requireret, atque adeo cum

cum armatis, quibus nihil opus esset, si ad obsequium majoris fratris, quod simula-
bat, properaret: Quare ille, licet serius, sibi impositum sentiens, quam celerrime
delectum indicit, & ex omnibus vicinis provinciis advocat copias: verum *Atahualpa*
copiis interea festinantibus ex improvise ab illis fuit oppressus & captus, pluribus
suorum in proelio haud longe à Cusco desideratis. Crudelissime usus est hac victoria
Atahualpa; nam omnes principes è prosapia regia, quos quidem nancisci potuit,
variis suppliciis sustulit, idque ante fratris sui oculos, ut miserum magis excruciet;
neque foeminis parcitum fuit aut infantibus, nec denique ipsi Huascari, quum jam
Hispan Regnum illius essent ingressi; ipsique imminerent. Quæ prolixè commemo-
rantur ab Ynca Garcilasso. Veruntamen non tulit hanc crudelitatem impunitam,
ab Hispanis imperio & vita privatus in Caxamalca. Cæteri post illum Yncæ ma-
gis in speciem, quam revera aliquot annis post regnarunt; de quibus consulendæ
historiæ Hispanorum. Atque hæc quidem è commentariis Yncæ Garcilassi de
la Vega, qui se ex illorum prosapia genus duxisse profitetur, compendio retulimus.

C A P. XIII.

*Peruvianorum Regum series & familiae ex Josepho
de Acosta.*

Iosephus de Acosta in libris de Historia naturali & morali Indiarum, seriem Regum
Peruvianorum paulo aliter designat, quam hic compendio referemus.

Primum Regem itidem vocat *Mangocapa*: hic author fuit duarum familia- I.
rum regiarum *Hanancuzco* & *Vrincuzco*, è quarum prima descendunt Reges qui
Imperium hoc summopere dilatarunt.

Secundum vocat *Ingaroca*, authorem familiæ, (ipsi vocant *Ayllo*) *Viçoquirao*; hic II.
primus usus fuit vasis aureis, & idola aurea consecravit.

Successit *Yaguarquaque*, quem ab hostibus superatum & captum, sanguinem plo- III.
rasse produnt, unde illi nomen partum: ab hoc descendit familia *Aocaili panaca*.

Huic successit filius *Viracocha Inga*, à quo familia *Coccopanaca* descendit; hujus ca- IV.
daver, quia ingens thesaurus cum ipso inhumatus credebatur, anxie quæsitum fuit
à Gonfalso Pizarro, & tandem inventum in *Xaquixaguana*, atque crematum: cine-
res autem in summa veneratione dudum tenuerunt barbari, donec ab Hispanis ve-
tarentur, qui aliorum quoque Ingarum corpora inventa deleverunt.

Pachacuti Inga Yupangi successit, qui regnasse dicitur sexaginta annis & imperii li- V.
mites supra modum dilatasse: de hoc memorant multas fabulas, quas hic referre ni-
hil attinet. Hic fuit author familiæ *Ynacapanaca*: fabricavitque aureum idolum *In-
diillapa*, quod in aurea sella circumferebant.

Successit *Topa Inga Yupangi*; atque illi filius ejusdem nominis, qui fuit caput fa- VI.
miliæ, quam barbari vocabant *Capac Ayllo*. VII.

Huic successit *Guaynacapa*, omnium Regum longe opulentissimus; ita ut huic po- VIII.
tissimum tribuantur sumtuosissima ædificia hujus Regni: Author fuit familiæ *Teme-
bamba*.

Guaynacapa successit in urbe Cusco *Tito Cusci Gualpa*, quem postea vocarunt *Guaf- IX.
car*; hic à ducibus *Atahualpa* fratris sui, *Quixquiç* & *Chilicucima* captus fuit & con-
crematus, quum jam Hispani Peruviam essent ingressi.

Atahualpa ab Hispanis in Caxamalca capto & strangulato; quum Pizarrus jam X.
regni potens esset; supervenit *Mangocapa* filius itidem *Guaynacapa*, qui aliquandiu
Hispanos arcta obsidione cinxit in urbe Cusco; verum fugere coactus, recepit se in
Vilcabambam inter asperrimos montes, ubi ipse & successores illius pluribus annis se
ab Hispanis sunt tutati, donec tandem *Amaro* caperetur, quem Hispani in urbe Cusco
publico supplicio sustulerunt. Habuit *Guaynacapa* & plures filios, quorum unus
baptismo initiatus, *Pauli* nomen assumpsit, huic filius fuit *Carolus*, qui sicuti & Pater
Hispanos jovit contra cognatos suos.

Marchione autem de Cannete Peruviam Pro-Rege administrante è *Vilcabamba*
ultra venit Limam *Sayritopa Inga*, cui Rex Hispaniarum dedit vallem *Yucay*.

Familiæ denique *Vrincuzco*, quæ, ut supra, *Magocapam* quoque; authorem agnoscit,
princi-

principes numerat *Iosephus de Acoſta*, *Chinchirocam*, *Capac Yupangui*, *Lluqui Yupangui*, *Mayta capam*, *Tarco guaman*, anonymum, & denique *Tambo Maytapanacam*, qui Christianis Sacris initiatus dictus fuit Joannes; Haecenus ille; quæ quamplurimum differunt ab iis quæ *Garcilaffus* tradidit; neque mirum quum literis & libris caruerint Peruviani, sine quibus difficulter rerum memoria conservatur.

Ut autem obiter hic referam, captus fuit *Atahualpa* ab Hispanis, mense Mayo, anni 1533 & paulo ante à ducibus *Atahualpa*, frater illius *Guascar* in urbe *Cusco*: quem deinde barbari mandato *Atahualpa*, ut referunt Hispani, suffocarunt in fluvio *Andamarca*; Hispani autem inaudita crudelitate, paulo post ipsum *Atahualpam*, sustulerunt; deinde *Pizarro* per ludibrium filium illius *Toparpam* consuetis ceremoniis à primoribus voluit inaugurari: sed subrogavit ipsi anno 1534 *Mangonem* filium *Guaynacava* uti legitimum imperii hæredem. Verum discordia inter *Pizarro* & *Almagrum* paulo post orta, animos quoque barbarorum diffraxit in partes, ita ut *Mango* potissimum ad *Almagrum* se applicaret; neque desperaret avitum imperium, pulsus Hispanis posse recuperare; unde factum fuit, ut anno 1535 clam è *Cusco* se proriperet, & maximis copiis Hispanos in illa urbe obsideret, & variis modis infestaret: Rediit postilla *Almagrus* ab expeditione *Chilensi*, quem *Mango* speraverat, ut *Pizarro* infestum, ita demereri, ut cum ipso *Cuscenses* expugnaret, verum quum id minime procederet, etiam in *Almagri* copias irruit, sed exiguo profectu: Qui postquam cum *Pizarro* in gratiam, ut putabat, rediisset, *Mangonem* qui è *Tambo* se receperat in vallem *Amayabambam*, per *Tribunum* suum *Rodericum Orgonnes* ita terruit, ut in asperrimam provinciam viginti quinque leucis à *Cusco* profugeret, quam vocant *de Viticos*, haud longe à provincia in qua urbs *Guanuco* condita fuit. Certatum dein aliquot annis inter Hispanos mutuis cædibus. *Almagrus* publico supplicio sublatus, *Franciscus Pizarro* ab *Almagri* in oppido *Lima* trucidatus. Anno 1541 advenit ex Hispaniis à Rege missus *Vaca de Castro* qui Peruviam est ingressus, & quum varii duces cum suis copiis illi se adjunxissent, Præfecturam inivit sub initium anni 1541, & promovit exercitum ad vallem *Xauxam*, & deinde ad *Chupas*, ubi prælium fuit commissum, in quo *Almagri* fuerunt profligati, & paulo post *Almagrus Junior* captus, & anno 1543 supplicio affectus. Missus deinceps à Rege *Blasco Nunnez Vela*, ut Peruviam Pro-Rege administraret, cui mandatum, ut *Mangonem* ad officium reduceret, & antea cta condonaret: Hic venit in Peruviam anno 1544: *Gonzalus* autem *Pizarro* rebelavit in urbe *Cusco* seque Ducem professus est contra *Mangonem*; verum quum copias suas eduxisset è *Cusco* & contra Pro-Regem festinaret; *Mango* opportunum ratus urbem pene vacuum uti opinabatur, intercipere; dum in eo est, à paucis Hispanis, qui aliquandiu apud illum latitaverant, fuit interfectus, & copiarum illius se inter Andium juga subduxerunt. Pro-Rex interim à regis Judicibus captus, & rursus ab uno illorum in libertatem restitutus; *Pizarro* à reliquis Præfectus Peruviae proclamatus, ita ut Pro-Rex versus *Quito* profugeret, & quum à copiis *Pizarri* urgeretur, ad *Popayan*; unde reversus ad provinciam *Quitensem*, in *Anaquito* à *Pizarri* copiis profligatur, & cæditur à *Nigrita* ex mandato *Carvajalis*, anno 1546. Advenit deinde Licenciatus *Petrus de la Gasca*, qui consilio atq; armis tantum effecit, ut *Pizarro* superaret, caperet & supplicio afficeret, in *Guaynarima*: atque ita *Pizarri* terris penitus exciderunt quas Regno Hispaniarum acquisiverant, anno 1548.

C A P. XII.

De Regimine politico Peruvianorum, ex Commentariis Yncæ.

l. 2. c. 11.

DIVISERANT jam olim Reges Peruviae, imperium suum in quatuor partes, secundum quatuor mundi plagas: Partem orientalem vocabant *Antisuyo*, à provincia *Anti*, quam nomen suum vastis illis montibus communicasse volunt, quia ab Hispanis appellantur *la Cordillera*: Occidentalem *Cundisuyo* ab altera provincia *Cunti*: Septentrionalem *Chincasuyo* ab ampla quadam provincia quæ ab urbe jacet versus Arctum; Meridionalem denique *Collasuyo* à *Collao*. Populum autem distribuiebant in decurias, ita ut singulis decem unus præesset; & rursus quinque decuriis

cap. 12.

curiis superior aliquis minister, atque ita porro centenis, quingentis, & millenis generalis dabatur præfectus, neque facile excedebant hunc numerum. Decurionum munus erat singulorum curam gerere, & operam dare, ne quicquam eorum, quibus opus erat ipsis, deesset: itemque si quid peccassent, ad supremum præfectum deferre: nec non nascentium & morientium nomina & numerum singulis mensibus indicare. Decuriones autem vocabant *Chunca Camayu* à *Chunca* decem & *Camayu*, id est, procurator; & ita de aliis pro numerorum ratione. In singulis pagis erant iudices qui lites terminabant citra appellationem; si tamen controversiæ inter provincias orirentur, de iis ipse Inga agnoscebat.

10 Ingens erat legum reverentia; nec otiosos patiebantur aut vagabundos: Regem autem instar numinis observabant, nam per decuriones istos exactè noverat numerum suorum subditorum, sexum & ætates: & ut inferiores ministri melius in officio continerentur, secretos visitatores ablegabat, qui in actiones illorum inquirebant & plectebant delinquentes: hos vocabant *Tucuyricoc*, quasi dicas omnia pervidentes: gravius autem plectebantur ministri illi delinquentes, quam vulgus.

Regum autem potestas absolutissima erat, siquidem non tantum omnium rerum domini erant sed & personarum; ita ut non tantum sibi sumerent quantum libebat, sed & virgines quasvis sibi peterent & impetrarent cum gratia, sive in concubinas sive in ancillas.

20 Obtinuit autem inde à primo rege consuetudo, ut regni hæres duceret in uxore germanam suam majorem ex utroque parente, aut si illa deesset aut sterilis comperiretur, secundo genitam, & tertiam; vel si sorores deessent, cognatam vel etiam amitam, aut propinquo sanguine conjunctam: cæteri autem principes consanguineas ducebant uxores, exceptis tamen fororibus, ut hoc Regibus & illorum primogenitis esset peculiare. Semper autem succedebat in Regnum primogenitus, neque aliter factum in duodecim illis Regibus, inquit *Garcilassus*: licet aliter prodat *Acosta*. Successio autem Curacarum sive minorum principum pro diversitate provinciarum variabat; nam in aliis primogeniti succedebant parentibus: in aliis unus filiorum qui populo magis placebat, ita ut potius ex electione, quam sanguine videretur surrogari: in quibusdam omnes fratres ex ordine succedebant, & post illos majoris natu nepos & ita porro: quod Hispani licet falso etiam de Monarcha crediderunt.

Primogenitos suos magna solemnitate ablaçtabant, postquam secundum ætatis annum superarent: & tum capillum attondebant, & imponebant nomen: patrino præeunte, qui ex consanguineorum numero assumebatur quidem in reliquis, in primogenito autem Principis erat summus sacerdos Solis.

Maximam dabant operam Ingæ ut in omnibus provinciis; quas imperio suo adji- 1. 5. c. 1. ciebant, agri quam diligentissime colerentur, & larga Mayzii sementis fieret; & quia hic aquarum penuria est, famosissimos ubique moliebantur aquæductus, qui licet ævo & Hispanorum indiligentia, plerique jam conciderint, tamen ruderibus suis 40 magnificentiam operum satis demonstrant. In eundem usum & campos diligenter complanabant. Agros autem universo sementi faciendæ idoneos, partiebantur in tres partes, quam prima Soli, altera Regi, tertia colonis cedebat, ita tamen ut numero colonorum aucto, Soli Regique detraheretur, quod ipsis videbatur deesse: Solum autem quod rigari nequibat, radicibus & aliis fructibus occupabant, & ad eundem modum dividebant; eamque divisionem singulis bienniis aut trienniis mutabant, ne terræ nimia cultura redderentur effætæ. In colendis denique agris hunc servabant ordinem, ut primum colerent agros Soli dicatos: Dein terras viduarum & orphanorum, qui uti diligentius colerentur, erat in singulis pagis Curator pauperum, quem vocabant *Llaçta Camayu*, qui è turricula ad id comparata vesperi denunciabat, quæ 50 pars agrorum postero die colenda foret: in viduarum autem numero censebantur etiam militum conjuges quandiu mariti in castris principis militabant. Secundo loco colebat quisque suos agros; & postremo loco Curacæ aut Principis.

Attribuebant autem singulis subditis tantum terræ, quantum poterat ferre sesqui modium; id vocabant *Tupu*: licet id nomen etiam milliare, itemque fibulam qua fœminæ utebantur, denotet; & verbi naturam induens denotet metiri. Ad eundem modum & solum minime riguum partiebantur. Agros autem suos stercorebant

fimo humano; aut ovillo: in planicie autem quæ mari adjacet avium marinarum; quare nefas erat illas occidere: in quibusdam denique vallibus littoralibus capitibus piscium.

Princeps nullas decimas aut aliud tributum capiebat à suis subditis, præterquam quod gratis sementem illius facerent & messem colligerent & in hórrea ad id in singulis pagis & municipiis comparata inferrent: & vestes atq; arma tam militibus quam pauperibus providerent, pro ratione provinciarum, quibus ea potissimum imperabantur, quibus abundabant: A pauperibus autem pro tributo exigebant certum numerum pedicorum, ne sordibus suis sibi ipsis miseriam auferent. Erant autem liberi ab omni tributo omnes è familia regia; item domini provinciales, ludices, reliquique regii ministri: milites denique in castris agentes omnesque viduæ & pauperes. Aurum aut argentum à subditis accipiebant non ut tributum, sed ut munus, quum nullum illius usum nossent quam templa sua & palatia illis exornare. Tributa annonaria, uti & vestes & arma, primo quidem in singulis pagis collecta ibidem in apothecis condebantur, deinde ad diverforia publica, quæ singulis tribus quatuorve leucis constructa erant, quantum opus erat, deducebant, ita ut quantovis exercitu transeunte, miles sine gravamine vulgi, ex apothecis regiiis ali posset: spacio autem quinquaginta leucarum in ambitu *Cusco*, omne tributum conducebatur ad urbem in usum aulae regiae, & sacerdotum Solis.

C A P. XVI.

De Regalibus ædificiis quæ passim in Peruvia visebantur, & de Religione Peruvianorum.

RE G A L I A ædificia supra modum magnifica fuerunt & longe sumtuosissima: nam primo constructa erant è grandibus saxis elegantissime politis & levigatis; quod mirabile in gentibus quæ ferri usum ignorabant: & tam apte conjunctis & concinnatis, ut juncturæ vix apparent: unde Hispani fuerunt opinati nullo cemento fuisse colligata; Verum quidem est, Peruvianos calcis aut cementi usum ignorasse; utriusque tamen loco adhibuerunt nunc argillæ quoddam genus valde tenue & glutinosum, quod vocabant *Llanca-Allpa*, id est, lutum glutinosum, quod ob tenuitatem tandem disperebat: nunc plumbo, argento & auro permixto: quæ res occasionem dedit ut plurima maxima ædificia ab avaris Hispanis penitus corrupta fuerint atque destructa, ut narrat *Petrus de Cieça* cap. XLII & LX atque XCIV.

Parietes cubiculi regii, ut & templi Solis aureis laminis erant incrustati, in quibus sculptæ erant variæ figuræ hominum atque animantium. Sella regalis, quam vocabant *Tianam*, tota aurea erat & aureo solo imposita. Vasa omnia domestica, tam majora quam minora, aut argentea erant aut aurea: taliaque magno numero in omnibus & singulis Palatiis reposita erant, ita ut Rege iter faciente, nihil necesse esset quicquam vasorum aut suppellectilis secum ducere. Præterea ex auro atque argento efformabant omnis generis animantia, plantas, adeoque grandes arbores cum suis frondibus, floribus & fructu: & quod fidem pene superat, etiam strues grandes lignorum. de quibus præter *Garcilassum* lib. VI. cap. VII videnti *Petrus de Cieça* cap. XXI. XXXVII. XLI. *Augustinus de Zarate* lib. I. cap. XIV. *Gomara* cap. CXXV.

Ingentes autem hos thesauros maximam partem ab indigenis post Regem *Atahualpam* captum, fuisse absconditos, neque hætenus inventos (nisi forte casu quicquam eorum in cujusquam manus inciderit) uno consensu tradunt scriptores.

His accedebant magnifica templa, quæ passim soli, summo ipsorum numini, construxerant; imprimis autem sumtuosissimum illud in urbe *Cusco*, cujus parietes laminis aureis à solo ad fastigium recti erant. Figura quoque solis quemadmodum vulgo pingitur, tota aurea erat cum suis radiis: quam Hispanus quidam nactus integram alea decoxit una nocte. Id templum hodie superest, pars monasterii *S. Dominici*. Juxta principale templum erant & alia quatuor, quorum primum lunæ uti solis conjugii & germanæ dedicatum erat, cujus fores atque parietes laminis argenteis erant

erant obducti. Alterum Stellæ Veneris quam vocabant *Chasca*, cujus parietes itidem argento tecti erant; Tertium fulmini, tonitruo & fulguri, quæ communi nomine vocabant *Yllapa*: Quartum Iridi quam vocant *Cuychu*, quod totum auro obductum erat. Præter hæc & domus his conjuncta erat itidem à solo ad fastigium auro polita, in qua summi sacerdotes conveniebant, de rebus Sacris acturi, quos omnes è profapia regia esse necesse erat. Ad eundem modum & alia templa Soli dicata vivebantur in variis provinciis, licet non tam magnifica, quam hoc *Cuscense*; nisi forte excipias longe antiquissimum in Insula Lacus *Titicaca* conditum, quod sicuti & ipsam insulam barbari imprimis venerabantur, quia reges suos inde ortos fabulantur: Id enim templum
10 ad eundem modum auro argentoque erat ornatum, tantaque præterea vis auri atque argenti congesta, ut barbarorum narratio pene fidem superet.

Quia autem de templis eorum diximus, non abs re fuerit pauca hic addere de illorum superstitionibus: Peruvianos Solem tantum pro numine coluisse superiore libro dictum: Huic immolabant omne pene genus animalium, potissimum autem oves ipsis domesticas; item omnis generis fruges, & potiones vestesque. Abhorrebant autem Inca ab hostiis humanis: non minus quam humanarum carni-
um usu in cibis, quem vetabant; licet Hispani quidam aliter memoriæ tradiderint. Plures habuerunt sacerdotes, quorum summum vocabant *Villacvnu*, id est, hariolum sive prophetam; horum autem amictus nihil differebat à communi. Soli
20 itidem consecrabant virgines ab octavo ætatis anno, quas concludebant certis ædibus ad id destinatis, in quas mares intrare nefas erat, haud minus quam fœminis vetitum erat intrare in templum Solis, ut multum falsi fuerint Hispani qui scripserunt, virgines has unâ cum sacerdotibus in templo Solis sacris ministrasse: Harum numerus in urbe *Cusco*, ut plurimum erat supra mille, & fere è sanguine regali, quæ autem inter eas ætate præcelebant, vocabantur *Mamacuna*, quasi dicas matronæ & matres juniorum: Servabant perpetuam Virginitatem, neque unquam prodibant in publicum, aut ab aliis fœminis, ut mares taceam, videbantur, præterquam à Regina aut regis filiabus. Principale earum exercitium erat nere vestes in usum Regis & Reginae. Amictus autem Regis erat primo indusium ad genua usque descendens, quod vocabant *Vncu*; & mantile quadratum, quod dicebant *Tacolla*; gestabant præterea bursam, ut ita dicam quadratam, & ab humero sinistro pendulam versus latus dextrum, in qua Cucam suam circumferebant, quam dum res Ingarum starent, ipsis solis & ipsorum consanguineis masticare fas erat, præter paucos primores quibus Rex singulari privilegio indulgebat. Caput denique redimebant tænia quadam quam vocabant *Llantu*; ea erat digitum transversum lata & satis grossa, ambiebatque ter quaterve caput; quibus accedebat rubra fascia, quæ diadema inter
30 utraque tempora conjungebat.

Eadem virgines & panes coquebant, quibus in solemnibus sacrificiis utebantur, ipsis *Cancu*, quosque Soli offerebant in festis majoribus *Raymi* & *Cittua*: nec non potum quem festis diebus Inga & illius consanguinei usurpabant, ipsis *Aca*. Vasa autem omnia quibus hæc Virgines utebantur, erant argentea aut aurea, haud minus quam in templo Solis.

In cæteris regni partibus erant similia monasteria, in quæ filia *Curacarum* & aliorum quoque, quæ forma aut elegantia cæteras excedebant, recludebantur; non tamen Soli erant sacræ, aut servabant virginitatem, verum Regis erant concubinae, & è claustris exibant quoties à Rege vocabantur: custodiebantur tamen à suis mamacanis, & exercebantur variis operis; & texebant pannos, vestesque & alia elaborabant Regi; quæ ille, summi muneris loco impertiebatur consanguineis suis, aulicis, & militibus qui strenue rem gesserant.

Quas autem Rex semel exciverat aut cognoverat, eæ nunquam ad claustrum remittebantur, sed aut in aula ministrabant Reginae, aut cum singulari dignatione ablegabantur ad consanguineos suos. Si quæ autem virginum, (quod tamen nunquam accidisse volunt) se corrumpi passa esset, illam lex vivam defodere jubebat; corruptorem autem laqueo tolli, una cum tota familia sua, atque adeo si *Garcilasso* & aliis credimus, cum toto pago in quo habitabat. Denique nunquam hæc reclusæ sive adhuc virgines sive ab Inca corruptæ ullis aliis in uxores dabantur,
50

aut concubinas: tanta erat Principis & ipsius mulierum veneratio: licet quidam secus tradiderint, quos decepit quod Inga interdum subditorum suorum, maxime procerum, filias ob speciales causas ipse elocaret: sed quæ nunquam virginum claustra fuerant ingressæ.

C A P. XVII.

De Peruvianorum festo principali, quod vocant Yntip Raymi.

INTER quatuor festa principalia, quæ ab Incis celebrabantur in urbe *Cusco*, eminebat unum, quod vocabant *Yntip Raymi*, id est, Solis festum solemne, & simpliciter *Raymi*: id celebrabatur mense Junio post solstitium summa solemnitate: nam tum confluebant ex omnibus regni partibus ad urbem, omnes militares tribuni & duces exercituum, omnesque Curacæ & primores Regni, aut per se aut per liberos suos & consanguineos, si senio aut aliis occupationibus impedirentur. Ceremonias ordiebatur ipse Rex, tanquam filius Solis & summus sacerdos, licet semper præter Regem haberent alium summum sacerdotem è prosapia regia. Certabant inter se proceres, ut quam elegantissime ornati & amicti peregrinum in modum ad hoc festum accederent.

Parabant se universi ad hoc festum triduo jejunio, quo & à fœminarum consortio penitus abstinebant, neque quicquam gustabant, præter paululum *Mayzii* candidi, & *Cucam* herbam & puram aquam: neque toto illo triduo fas erat focum in urbe accendere. Absoluto jejunio, nocte quæ ipsum festum præcedebat, Sacerdotes quidem parabant agnos & oves, aliaque necessaria ad sacrificia, pro numero eorum qui confluerant; Virgines autem Soli dicatæ, panem illum *Cancu*, & potum quem Inca & illius consanguinei usurpaturi erant; nam ad panem cæteris parandum plures aliæ fœminæ deputatæ erant.

Summo dein mane, Inca cum suis consanguineis, secundum ordinem ætatis & dignitatis procedebat in aream majorem urbis, quam vocabant *Haucaypato*, ibidemque attente conversi ad orientem & nudi pedes, præstolabantur, donec Sol ascenderet supra Horizontem; ad primum illius conspectum, confidebant humi, & brachiis apertis & elatis manibus, atque ori objectis, aërem veluti osculabantur solem ut supremum Numen & Parentem venerantes. Cæteri proceres, in vicina area quæ dicebatur *Cussipata* eadem solemnia obibant. Rex deinde assurgebat, cæteris confidentibus, & sumebat in manus duo grandia vasa aurea, quæ vocabant *Aquilla*, plena potu illo, quo utuntur; & vas dexterum propinabat Soli & consanguineis suis, dein potum illius vasis effundebat in cadum aureum, à quo canna lapidea eleganter polita pertinebat ad templum Solis, ut ipse illum potum haurire videretur. E vasi autem sinistræ manus, primum libabat Inca, dein consanguineis suis effundebat, singulis exiguum haustum, in scyphos ad id comparatos, de sacro hoc liquore. Curacæ autem & alii qui non erant è prosapia regia, bibebant alium liquorem à Virginibus præparatum. Hac ceremonia absoluta, procedebant omnes versus templum: Solus autem Inga, & illius consanguinei ingrediebantur, & solus Rex per se offerebat Soli vasa in quibus libaverat, illumque veluti coram adorabat: cæteri Incæ uti & proceres reliqui qui consistebant in area ante fores, tradebant vasa sua sacerdotibus, per ipsorum manus Soli offerenda, unà cum variis animalibus ex auro & argento affabre concinnatis.

Oblationibus jam perfectis redibant singuli ad sua loca: & accedebant Sacerdotes cum magno numero agnorum & ovium illius terræ, quæ Soli erant consecratæ: ex horum numero sumebant agnum nigrum, (hunc enim colorem maximi faciebant barbari) ut ex illo auspicia caperent: & humi strato, capite verso ad orientem, aperiebant latus sinistrum, & ocyssime manibus eruebant cor & pulmones cum arteria aspera; auspiciatissimum autem ducebant, pulmones exire palpitantes adhuc & plenos vitali spiritu: inauspicatum vero si agnus, dum aperiunt latus, è tenentium manibus eluctando in pedes se erigeret, præter alia quæ ut inauspicata notabant. Si agnus inauspicatus videretur, sumebant ovem & ita porro. Deinceps plures agnos & pecudes immolabant, sed non ea solemnitate, siquidem jugulabant tantum, & cor
atque

atque sanguinem flammis absumebant, quas artificio quodam naturali à sole fœnerabantur. Carnes autem assabant in publico & assas comedebant cum singulari ordine & festivitate: & post cibum captum demum largo potu se invicem ingurgitabant, familiari & pene agnato hisce barbaris vitio. Novem diebus durabat hæc festivitas, quæ maxime convivii & symposiis absolvebatur; quibus absolutis singuli revertebantur ad sua.

C A P. XVIII.

De Peruvianorum Idioma atque Poësi.

10

IDIO MA Peruvianorum, præsertim commune sive Cuscense, valde fuisse concisum & inops verborum, ita ut uno nomine sæpe diversas res explicarent, & uno verbo non raro integram sententiam exprimerent, pluribus locis monet *Inca Garcilassus* qui optime potuit scire. Tamen ad eundem modum, quem in Nova Hispania indicavimus, de lingua Mexicana, commune fuit toti Peruvix, Regibus illud una cum legibus suis & institutis, in domitas provincias inferentibus. Observat *Garcilassus*, Patres liberos suos vocare *Churi*, matres autem *Vava*: Sexus autem distinguere adjectione particulæ quæ sexus discriminet. Item fratres se invicem appellare *Huanque*, sorores *Nanna*: si autem frater sororem alloquatur, dicit *Pana*, non autem *Nana*, ne & ipse fœminam se faciat; Soror autem ob similem causam fratrem compellans non dicit *Huanque* sed *Tora*: nec sororem compellans *Pana*, sed *Nanna*. Idem monet, Cuscense idioma caruisse aliquot literis Alphabeti Latini & Castellani atque Vulgaris, puta b. d. f. g. i. l, nisi quod ll uterentur duplici, & x. & r. itidem uterentur tantum simplice, nunquam duplici; quas dum Hispani suppleunt pro suo arbitrio, multa vocabula illius idiomatis depravaverint. Secundo habuisse tres pronuntiandi modos, quibus & significationem singulorum nominum & verborum variabant; nimirum intra labia, palatum & intra fauces, qui modi omnino sunt observandi, ut differentia significationum deprehendatur. Tertiò non reperiri in hac lingua syllabas quæ duas consonantes habeant, sive mutam cum liquida; & si quædam vocabula ejusmodi syllabas videantur habere, in pronuntiatione mutam à liquida esse dividendam, ut Pap-ri, Poc-ra, Chac-ra, &c. Verum lingua hæc communis, postquam Hispani Peruvia sunt potiti, apud plures nationes obsolevit, quæ jam propriis utuntur; quæ res insigne impedimentum adfert religiosis in instituendo barbaros principia religionis Christianæ.

Porro hanc communem linguam plurimum excoluerunt ipsorum litteratores & philosophi, quos vocabant *Amautas*, ita ut ad Poësin accommodarent: quos poëtas singulari nomine appellabant *Havarec*. Versus autem illorum fere tribus aut quatuor syllabis constabant, quos ita disponebant, ut interdum omnes quatuor syllabis constarent; interdum essent mixti. Utriusque compositionis exempla proponit *Garcilassus*^{l. 2. c. 17.}
40 *su*; & quidem mixti generis cantilenam hanc brevem;

<i>Caylla llapi</i>		Ad canticum
<i>Punnunqui</i>		Dormies
<i>Chauptuta</i>	id est	Media nocte
<i>Samusac</i>		Veniam.

Alterius autem hanc longiorem, cum interpretatione latina *Blasii Valera*, qui versuum modum servans sensum minus expressit, & sua ad verbum:

<i>Cumac Nusta</i>	Pulchra Nympha	Formosa domicella
<i>Torallayquin</i>	Frater tuus	Aqua implevit germanus tuus
50 <i>Puynnuy quita</i>	Urnæ tuam	Cantharum tuum
<i>Paquiz cayan</i>	Nunc infringit	Quem nunc frangit
<i>Hina mantar</i>	Cujus ictus	Qua ex causa
<i>Cunun nunun</i>	Tonat fulget	Tonat & fulgurat
<i>Ylla pantac</i>	Fulminatque	Fulminatque
<i>Camri nusta</i>	Sed tu nympha	Tu regia domicella
<i>Vnuy quita</i>	Tuam lympham	Tuas pulchras aquas

<i>Paramunqui</i>	Fundens pluis	Nobis das pluendo
<i>Ritimunqui</i>	Interdumque	Et certis vicibus
<i>Pacharurac</i>	Grandinem feu	Ninges nobis
<i>Pachacamac</i>	Nivem mittis	Et grandinem fundes
<i>Vira cocha</i>	Mundi factor	Deus qui animat
<i>Cayhinapac</i>	Vira cocha	Magnusque viracocha
<i>Churasunqui</i>	Ad hoc munus	Ad hoc officium
<i>Camasunqui</i>	Te sufficit	Te collocarunt
	Ac præfecit.	Et te animarunt.

Argumentum est fabula, quam philosophi illorum commenti fuerant; Puellam è regia profapia à summo Deo in regione aëris fuisse collocatam, cum phiala aquis plenâ, ut illam in terram profunderet quum opus esset: hanc phialam à puellæ germano interdum frangi valido icu, atque ita generari tonitrua, fulmina atque fulgura. *Yllapantac* enim unico nomine concludit tonitru, fulmen atque fulgur. *Cunnununi* significat strepitum edere. *Vnu* notat aquam, *Para* pluere, *Chiti* grandinare; *Riti* ningere: *Chura* significat ponere: *Cama* animare. Unde supremum numen *Pachacamac* dixerunt. Idem author testatur, Peruvianorum *Amantas* dramata composuisse & egisse coram aulicis, in quibus illustria defunctorum Regum gesta celebrabantur.

C A P. XX.

Scientiæ, quarum Peruvianorum Philosophi gnari fuerunt; & quo pacto rerum gestarum memoriam conservaverint, & illorum Arithmetica.

VETERES Peruvianorum *Amantæ*, Astrologiæ haud penitus fuerunt ignari, trium tamen siderum tantum habuerunt rationem; Solis quem vocabant *Ynti*, Lunæ quam *Quilla*, Veneris *Chasca*: Stellæ autem omnes communi nomine dicebant *Coyllur*. Itaque & anni ambitum, quem nominabant *Huata*, observarunt, quem vulgus mensibus distinguebat. Et solstitiorum rationem habuerunt, uti apparet è turriculis, quæ & ad orientem & occidentem urbis *Cusco* erant positæ; de quibus *Iosephus de Acoſta* videndus. Verum in numero turricularum & illarum usu plurimum ab illo discrepat *Garcilassus*; scribit enim fuisse duodecim, & signasse duodecim menses: *Acoſta* vero tantum octo ad unam, & itidem octo ad alteram urbis plagam: easque ita fuisse dispositas, ut quatuor minores in medio, octodecim aut viginti pedes à se invicem distarent, & majores æquali pene spacio utrimque ab hisce abessent; ita ut minorum umbra solstitium proderet, permolesta observatione. Æquinoctia ad eundem fere modum observabant, columnis elegantis operis erectis ante templum Solis, & circulo circumducto. Observabant & Eclypses tam Solis quam Lunæ, licet causas penitus ignorarent, sed ridiculas comminiscerentur; nimirum Solem ipsis iratum faciem suam abscondere & malum minari: Lunam ægrotare, & si totalis esset Eclypsis mortuam aut moribundam; idque unice pertimescebant, casuram enim & mortales omnes obruituram: itaque plorabant, clamabant, & verberibus canes ad ululandum adigebant, persuasi Lunam canibus delectari.

Menses lunares habuerunt, & *Luna* nomine vocabant *Quilla*, partiebanturque in quatuor partes. hisque, ut scribit *Acoſta*, propria nomina & singularia festa attribuebant. Annumque inchoabant olim à Januario; sed post Regem *Pachacutec*, quem anni reformatorem vocant, à Decembri.

Medicinæ parum scientes fuisse haud dubium est; herbarum tamen quarumdam vires & facultates à quibusdam haud ignoratas, qui in summa æstimatione propterea fuere apud Regem & magnates: cæterum fere duobus remediis utebantur, venæ sectione & purgatione; venam ut plurimum secabant in parte affecta: in purgatione adhibebant radicem quandam candidam instar rapi, ut plurimum duarum unciarum quantitate; atque ita valide & vomitum ciebant & sedes, non sine insigni languentium discrimine. Medicamenta in initio morborum tantum adhibebant; ubi invaluerant,

valuerant, dicetam præscribebant aut inediam: nec nisi simplicibus utebantur, mixtionis plane ignari.

Geometriam utcunque calluerunt, sed rudi modo; uti & Geographiam: & musicam pneumaticam, præsertim in Collarum regione, sed ita inconcinnam & indigestam, ut vix Harmoniæ nomen mereretur; utebantur cannis ut plurimum quatuor conjunctis & diversorum tonorum, nonnunquam & una fistula ad unam tantum cantilenam comparata.

Peruviani (inquit *Iosephus de Acosta*) nullum genus scripturæ noverant ante Hispanorum adventum, neque per literas, neque per characteres aut picturas, ut Chineses & Mexicani: nihilo tamen fecius & memoriam antiquitatis conservabant, & rationem dabant de omnibus tam pace quam bello gestis. Diligentissimi enim erant in tradendo minoribus quæ à majoribus acceperant, & minores in conservando quæ ipsis tradebantur. Litterarum autem defectum supplebant, partim picturis, (quemadmodum & Mexicani) licet valde rudibus; potissimum autem *Quipis*. Sunt autem *Quipi* memorialia sive registra facta è funibus, in quibus diversi nodi & diversi colores, res diversas denotabant. Incredibile videtur quantum illis perfecerint; etenim quicquid scriptura & libris explicari potest, Historiæ, leges, ceremoniæ, rationes mercimoniorum & similia, id omnè summa dexteritate & explicatissime illis nodis adnotabant: quin & circumstantias omnes variis funiculis annexis designabant. Ad hæc memorialia conservanda certi erant deputati ministri, quos vocabant *Quipa-Camayo*, qui rationem reddere tenebantur, quemadmodum apud nos Notarii publici, aut Secretarii, neq; minor fides ipsis habebatur. Ad diversa autem rerum genera, puta bellum, regimen politicum, tributa, ceremonias, agros, &c. diversi adhibebantur *Quipi* sive funes: & in singulis eorum tot nodi & noduli & funiculi penduli, alii virides, cærulii, candidi & in summa tot modis variegati, ut quemadmodum nos per viginti quatuor literas variis modis dispositas, infinita vocabula producimus, ita illi per varietatem nodorum & colorum, infinitas rerum significationes denotarent. Ita (ut notat *Garcilassus*) per luteum colorem notabant aurum, per candidum argentum, per rubrum milites.

Monstro autem simile (inquit *Acosta*) quod barbaros hos videas, granis Mayzii rationes etiam difficillimas nullo negotio subducere & expedire: Exempli gratia; ut inveniunt quantum singulis pro certa proportione, pendendum sit de integra tributi summa pluribus imperata; arripiunt grana sua & ponunt hic unum, illic tria & alibi octo; transponent unum granum hinc, tria permutabunt inde; & in summa tam accurate explicabunt rationes, ut ne hilum quidem aberrant; & non minus dextre inveniunt quid, quantumque unumquemque dare aut accipere oporteat, quam nostrates pluma aut atramento.

C A P. XXI.

De moribus & institutis eorum domesticis pauca.

PERUVIANI, tam proceres quam plebei, educabant liberos suos frugaliter; primum natos abluiebant frigida: uti & singulis diebus antequam fasciis illos vincirent; neque ante tertium mensem brachia ipsis libera dimittebant, id robori prodesse autumantes, reclinabant in cunas ligneas, super reticulos, lectorum loco. Nunquam illos in brachia attollebant aut in gremium, ne quidè quum mammam dabant, sed se ad illos inclinabant: idq; ter tantum quotidie. Ipsæ matres, etiam Reginæ, lactabant liberos suos, nisi forte morbo aut alia fontica causa impedirentur: & à maritorum consuetudine fere abstinebant, ne liberos ante tempus ab lactare tenerentur; nam ejusmodi ob causam ante tēpus ab lactatos, propudioso nomine vocabant *Ayusca*, quasi dicas nothos. Fœminæ hic facillime pariebant, etiam sine obstetricibus, & post partum abluiebant se frigida, neq; domesticis exercitiis vel tantillum abstinebant. In quibus universæ admodum diligentes erant; suetæ nere & texere, in calidioribus quidem provinciis gossypium, in frigidioribus lanam. Texebant autem in usum tantum familiæ suæ, telas ut plurimum quadratas, & pro ratione & modo vestimentorum; fuere insuetæ, quia fibulis quibusdam vestes connectebant. Quemadmodum autem fœminæ vestes, ita mares calceos aut ocreas parabant; nulli enim hîc reperiebantur

artifices communes, unusquisque sibi ipsi & suis operabatur ea quibus opus erat: Agriculturam, tam mares quam foeminae, administrabant.

Mira autem erat foeminarum diligentia, nam & prodeuntes in publicum aut fila ducebant, aut jam ducta torquebant, aut semper aliquid operis agebant; ne quidem quum vicinas aut opulentiores inviserent, ab opere vacantes.

Summam quoque honestatis publicae rationem habebant Reges & proceres, neque scorta publica intra oppidorum aut pagorum limites habitare permittebant, sed per agros in vilibus & abjectis casulis; Scorta autem ejusmodi appellabant *Pampayruna*, id est, prostibula publica; eaque tantopere contemnebant, ut foeminae cum ipsis sermones serere formidarent, ne forte suspicionem incurrerent: & viri indignis interdum modis ipsa tractarent.

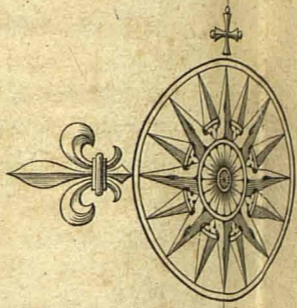
Matrimonia contrahebantur ad hunc modum: Imperator ipse in oppido *Cusco* singulis annis, aut interdum secundo anno, rationem inibat eorum qui nubiles erant, id est, marium qui vigesimum quartum, & puellarum quae decimum octavum annum aetatis superabant; deinde die destinato, primo omnes à regia prosapia in loco publico conveniebant, atque ab *Ynca* ipso, dexterarum contactu, copulabantur; & ad sponsores parentes divertebant, aliquot diebus epulis operam daturi: postero aut tertio deinceps die, reliqui nubiles, ad eundem modum, copulabantur à ministris ad hoc specialiter à Rege delegatis. Eadem pene ratio observabatur in caeteris provinciis, ubi Curacae Regis vice fungebantur. Vetitum denique erat extra provin- 20 cias aut cognationes nubere: neque praeter unam, legitima conjux habebatur.

Id quoque ad regni sui robur & concordiae inter subditos vinculum rebantur, nequaquam permittere, ut ex uno pago in alterum, (ne dicam ex provincia in provinciam) commigrarent, nisi à Rege jussi; qui ut domitas provincias melius in officio contineret, ejusmodi migrationes aliquando imperabat.

Plura addit *Garcilassus*, quae nos tanquam jam obsoleta praetermittimus, quum ex iis quae diximus satis putemus liquere, gentem hanc, pro modulo eorum qui literis tam sacris quam profanis destituuntur, Rempublicam habuisse satis justè & sapienter constitutam, & multis Europaeis pudorem posse incutere.

DESCRIPTIO

1. P^{ta} de Talcaguana
 2. I. Quiriquina
 3. R. Biobio
 4. R. Llandalien
 5. R. de la Laxa

MAR DE CHILI

Y^{ta} de Guan Fernando

